

ШЫН

№ 42
(18317)

2013 чылдың
апрель 9,
вторник
Садар өртээ 5 рубль

mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

«Дорт харылзаада»

ЭЛЕКТРОННУГ ХАРЫЛЗАА

«Шын» солунун редакциясында номчукчулар-биле «дорт харылзааны» эрттирип чаагай чаңчыл болуп чыдары республиканың чонунга таарымчалыг алгаш чугула болуп турар. Чүге дизе чонга кандыг-ла чүгүлге хамаарыштыр кидинмес айтырыглар тургустунуп турары билдингир. Ынчангаш тайылбыр ажы-улам делгемчидери-биле редакцияның коллективи шыкаш хемчегни удаа-даа эрттирип турарының кол кылдаганы ол.

Бо удаада, апрель 5-те, ичеглиг «дорт харылзаа» тургустун Тыва Республика-ның Информатизация бол-уш харылзаа яамызының кээлери киришкен. Чон-аңгы айтырыгларынга яамы-ның информация болгаш харылзаа хөгжүлдээзиниң телерадио-чорудуг кил-диниң башкарыкчы спе-циализи А.К. Салчак, ин-форматизация, харылзаа алгаш телерадио-чорудуг килдиниң кол специализи Ондар, МИЧ-тер, ном-чүрер болгаш полиграфия килдиниң кол специализи Ховалыг база «ТР-ниң информация технологияла-ның төвү» казна бүдүрүл-гүнүнүн кол специализи Тумат олар тодаргай ха-барларны телефон дамчыш- берген.

Р-ниң Информатизация аш харылзаа яамызы 2012-жылдың август тургустунган-ын ыңдыраалыңар. Яамы Тыва-Республиканың күрүне Чазааның ички органы болуп, бодунун ичинин кызыгаары-биле күрүне-тиказын харылзаа, информа-ция адырында чорудуп, элек-трон чазакты тургузуп, мас-с коммуникациялар болгаш графтыг ажыл-чорудулганы, шыкаш бо адырда ТР-ниң ха-ва өске күүсекчи эрге-чагыр-ганның ажыл-чорудул-ганын дүүштүрүлгезин, күрүне-тиказын көргүзүрүн чорудуп турар.

Өңгүн-Тайга кожуунунун Мук-сун суурдан Лариса Чол-пондоң салган айтыры-ы «дорт харылзааның» темазы-на арышпас болганын аңаа-аңгай харыны редакцияның килдиге, эртем болгаш инно-вация килдизи ТР-ниң Өөредил-ге эртем яамызының чогуур-гундан тайылбырны алгаш, аңаа дараазында бир үндү-рүлгезинге харыны бээр-ин адып тур.

Анна Монгуш, Өвүр кожуун,

Дорт харылзааның киржикчилери — «Шын» солун редакциясында.

Солчур суур: «Хей ажыл-хере-кит төп деп чүл база ооң ажы-кандыгыл?»

Артыш Ондар: «Тыва Респу-бликаның девискээринде күрүне болгаш муниципалдыг ачы-дуза-зын көргүзүр хей талалыг ажыл-херектиг төп янзы-бүрү органнар-ның ачы-дузанын көргүзүп турар. Төпте колдуунда «чаңгыс сонга» деп ачы-дуза көргүзүр хевир бол-гаш электроннуг медээлер сол-чулгазын ажылга шыаан, күрүне болгаш муниципалдыг ачы-дуза көргүзүп турар ведомстволар бол-гаш адырларның специалистери ажылдап турар. Амгы үеде төпте 15 албан чери база организация боттарының ачы-дузанын көргүзүп турар. Тодаргайлаарга, чонга таа-рымчалыг байдалды тургузары-биле бо хей ажыл-херектиг төптү ажыткан. Ында чогуур ужурулг ачы-дузаны албышаан, төлөвирлиг дузаны база төлөп алыр терми-налдарны тургускан. Ынчангаш хамаатылар ыңай-бээр чорбайн, боттарының чогуур херээн төптен үнмейн, кылып алыр аргалыг. Рес-публиканың девискээринде бо шы-каш улуг төп амдызында чүгле Кызыл хоорайда бар, ынчангаш бистиң яамының кылыр ужурулг кол угланышкынының бирээзи — 2013 чылда Улуг-Хем, Барыын-Хемчик база Чөөн-Хемчик 3 улуг кожуунга хей ажыл-херектиг төптерни ажыдары».

Александра Монгуш, Би-и-Хем кожуунун Билелиг суур: «Чедери берге, ыраккы суур-ларга соталыг телефон харыл-заазы кажан тургустунарыл?»

Антонина Салчак, яамының башкарыкчы специализи: «Бөгүнүгү байдал-биле алгаш көөр болза, соталыг харылзаа чок ыраккы болгаш чедери берге чурттакчылыг 25 суур бар. Ындыг-даа болза ол айтырыгны чедим-

челиг шиитпирлээри-биле чогуур ажылдарны яамы чорудуп турар. Соталыг харылзааның ол ыраккы суурларда четпейн турарының кол кылдаганы — соталыг харылзаа-ны хандырып турар операторлар хуу компанияларга онаажыр. Хей чарыгдалдарлыг төлөвилелдерни боттандыраары оларга ажык чок, чүге дизе ооң эгидишкенин эвээш. Ындыг болзажок «Улуг 3»-че кирип турар МТС, Мегафон, Билайн компаниялары-биле ырак-кы суурларның чурттакчыларына соталыг харылзааны кириериниң каттышкан төлөвилелин ажылдап кылырын бистиң яамы чорудуп турар. Ол компанияларның мур-нунда мындыг 3 кол дадагалзал бар. Бирээде, ниити ажылгалдың оруу ол суурларже чок. Ийде, электри хандырылганын шугу-му чок болганын ол суурлар-да чырыкты бээр доктаамал эвес. Үште, ол суурларда чуртта-кчы чонун санының дыка эвээжи. Соталыг харылзааны тургузары-ның доктааткан негелдизи езу-гаар алыр болза, амгы үеде 2 муң чурттакчылыг суурга харылзааны тургузары дээш лицензияны берип турар. А ол эң-не кыдыкы суур-ларда, чижээлээрге, Севи, чурт-такчы чонун саны чүгле 30 киж-бооп турарындан төлөвилелдин эгидишкени 35-40 чыл чедир узай бээр оларның сонургалы-нда эвес. А ону социал төлөвилел кылыр дээрге, күрүнеде ол хире хей акша чок бооп турар.

Республика девискээринде шуут харылзаа чок чурттакчылыг суурларда Россияның федерал-дыг төлөвилелиниң боттаныш-кыны-биле Спутник харылзаа-зы-биле ажылдаар 125 таксафонну суму чагыргаларында тургускан. А ырак черде чурттап чоруур ажы-төлү, дөргүл-төрелдери-биле харылзажыр киж-и таксафон кар-

точказын ажылдап, бир минутада 45 көпекти төлөп чугаалажып болур. Би-и-Хем кожуунун Хүт, Севи, Тарлаг суурларында бо харылзааны кончук неперенгей ажылдап турар.

Айлаана Хомушку, Барыын-Хемчик кожуун: «Өөреникчи ки-жи паспорт алыр 14 хар чед-е берген, шылгалдаларны база паспорт-биле дужаар дээн. Ын-чангаш паспортту дарый кан-чаар кылдырып ап болурул?». (Редакция: паспортту электроннуг харылзаа дуза-зы-биле дарый кыл-дырып ап болур арга дугайында айтырыг чондан хей-биле кел-ген).

Алей Тумат: «Интернет четки-зинде «күрүне ачы-дузаны» («Го-суслуги.ру») деп сайт бар. Шак ол сайт таварыштыр кылдырып ап болур силер. Чүнү канчаарыл дээрге, бир дугаарында, бүрүткел эртип алыр силер, аңаа СНИЛС болгаш паспорттун медээлерин, ат-сынын долузу-биле кириген соонда, электроннуг почта тава-рыштыр тускай код дугаары чедип келирге, бүрүткел эрткен соонда, оон дараазында «базым» бүрүзүн кичээнгейлиг номчуп күүседир си-лер, баш удур чыып алган чогуур ужурулг документилериниң сайт таварыштыр паспорт кылдырар федералдыг миграция албанынче киргеш, кириптер силер. Доку-ментилеринер шупту четче болза, силерниң медээлеринерни ээл-чег чокка ажылдап эгелей бээр. Ынчангаш кыска хуусаа иштинде паспортту кылдырып ап болур эптиг арга болуп турар. Паспорт кылдырып албан черинче силер-ни чедип келир хунну айытканын дыңнадып турар чагаа келген соонда силер баргаш, паспорту-нар ап алыр силер».

(Уланчызы 4-кү арында).

Тываның Баштыңы-ның ажыл-албаны

ЧАА ОРАН-САВАЛЫГ БОЛУР

Тываның шериг комис-сариаттарының ажылдак-чылары боттарының про-фессионал байырлалынга уткуштур эки белекти ал-ганнар — республиканың шериг комиссариатында чаа оран-саваны тудар.

Шериг комиссариатының амгы үеиң негелдизинге дүжүр, келдиришкел пункттуг оран-са-вазын тударының дугайында ай-тырыг Россия Федерациязының камгалал сайыды Сергей Шой-гу-биле дугуруштунган. Ам чүгле төлөвилел-смета документация-зын шалыпкын болгаш шынарлыг белеткээри арткан.

Ындыг медегелди Россияның шериг комиссариаттарын тургу-сканының 95 чылынга тураскааткан байырлыг хуралга чүве чугаалап тургаш, Тываның Баштыңы Шол-бан Кара-оол кылган. Өөрүнчүг медээни чыылганнар үргүлчүл-диг адыш часкаашкыннары-биле уткааннар. Шериг комиссари-атының амгы үеиң негелде-зинге дүүшпес, чыылда пунктузу чок оран-саваны келдиришкел кампаниязын чорудуп турар үеде кайы хире таарымча чогуң олар эки билерлер. Ол дээш шеригже барып турар оолдар-даа, ада-ие-лер-даа, хей-ниити-даа хей удаа чемелеп келген. Ол айтырыг ам шиитпирлеттинер.

Чыылганнарга база бир өөрүнчүг медээни Шолбан Ка-ра-оол дыңнаткан, ол Россия армиязының болгаш боо-чепсек ажылгаар өске-даа тургузугла-рының келир үедеги салгакчы-ларының дугайында дыңнадыг болган. Россияның Президенти-зи Владимир Путин чурттуң де-вискээринге кадет корпустарын алдыны тударының дугайында Чарлыкка ат салган, ол даңзы-га бистиң республиканың кадет корпусу база кирген. «Бо факт биске аажок улуг ужу-дузалыг. Ол дээрге өзүп оран салгалдың патриотчу кижизидилгезин чаа деңнелче көдүрери, келир үеиң офицериниң билиглерин бистиң оолдарының чедип алыр арга-лыг болуру-дур»-деп, Ш.В. Кара-оол медегелзэн.

Шериг комиссариаттарының ажылдакчыларын ол албан чери-ниң 95 чыл ою-биле байыр чедир-бишаан, Ш.Кара-оол күрүнениң айыыл чок чоруун хандыраарына, чонун патриотчу кижизидилге-зинге, Россияның шериниң эң эки чаңчылдарын камгалап ар-тыраарына оларның онзагай са-лышкынын медегелзэн болгаш быжыг кадыкшылды, албан-хү-лээлгезинге чедишкенин бол-гаш хуу аас-кежин күззэн.

gov.tuva.ru-дан.

Хүннүң медээлери

Чаа чөвүлел тургустунган

Республика девискээринге чогулгалыг инвестиция байдалын болгаш инвестиция ажил-чорудулгазын боттандырынга турум байдалдарын тургузарынга идиг бээр сорулга-биле Тываның Чазааның айтышкынын езу-гаар регионга инвестиция байдалын экижидер талазы-биле чөвүлелди тургускан, ол доктаамал ажилдаар коллегиялдыг орган болур.

Чөвүлелдин ажил-чорудулгазының кол-кол сорулгалары болгаш угланышкыныннар — инвестиция ажил-чорудулгазын деткирининг политиктиг, саң-хөө-экономиктиг, организастиг-эрге-хоойлу аргаларын хевирлеп тургузары, административтиг шалтаразыннарны чайладырының, чөпшээрел документтерин тыпсырының чорудулгаларын бөдүүнчүдериңиң талазы-биле республиканың Чазаанче кириер саналдарын ажилдап кылыры болур. Чөвүлелдин кириген сүмелери республикага инвестиция инфраструктуразын сайзырадырынга, чурттар аразының инвестиция ажил-чорудулгазының талазы-биле кады ажилдажылгазынга идиг бээри, күрүнениң болгаш хуу черлериниң кады ажилдажылгазының аргаларын тыварынга деткимче болур.

Чөвүлелдин составынга республиканың чамдык яамаларының болгаш Дээди Хуралдың комитет-

териниң удуртукчулары, Тываның девискээринде ажилдап турар улуг-улуг инвестиция компанияларының төлээлери, ооң иштинде «Тываның энергетиктиг үлетпүр корпорациязы» КХН-ниң директору Руслан Байсаров кирип турар. Чөвүлелдин даргазы — Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол, ооң оралакчызынга республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчысы Михаил Козлов томуйлаткан.

Коллегиялдыг чаа органы тургусканының ужур-дузазын демдег-

леп тура Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол мынча дээн:

— Бо чөвүлелди тургускан чорук «2011-2013 чылдарда инвестиция байдалын экижидери» республиканың тускай сорулгалыг программазының хемчеглери-биле сырый холбашкан. Чазактың доктаамал ажил-чорудулгазының түңнелинде инвестицияның идеп-кейлиг чоруун, ылаңгыя Ада-чуртунда, даштыкының-даа улуг-улуг компанияларның талазындан ажил-херекти камгалап арттырып шыдаан бис. Улуг-улуг чеди компанияның инвестицияларын катая санаарга, 2011 чылда 4,5 млрд. рубль четкен, 2011 чылдаазынга деңнээр-ге, 32 хуу өскөн.

Чиг эт болгаш культура күчүзү улуг Тыва Республика инвестиция-га сонуургалдыг чорук талазы-биле Сибириниң регионнарында кескү черни ээлеп турар дээрзин Шолбан Кара-оол улаштыр демдеглээн.

Ырак-узак Бай-Тайгаже кичээнгей

Бай-Тайга кожуунуң сайзыралының дугайында айтыргыны Тываның Баштыңының даалгазын езугаар Чазак Даргазының бирги оралакчысы Шолбан-оол Иргитке болган чөвүлел хуралга чамдык сайыттарның болгаш муниципалдыг тургузгунуң чагыргазының төлээлериниң киржилгези-биле сайгарган.

Бай-Тайга дээрге Тывада мал ажил-агылыг эң ырак кожууннарның бирээзи болур. Сөөлгү чылдарда ол талазы-биле кожуун элээн улуг чедиишкисинерни чедип алган. 2011 чылдың түңнели-биле көдээ ажил-агыл бүдүрүлгезин сайзырадырының темпелериниң талазы-биле муниципалдыг тургузгунуң аразынга тиелекчи болгаш, Наадым эрттирер эргени чаалап алган. Ындыг турбуже тус чер бюджетиниң акша-хөрөңгизиниң чедишпезинден кожуунуң суурларының социал айтыргыларын до-

лузу-биле шиитпирлээри болдун-майн турар. Чамдык айтыргыларны шиитпирлээринге дуза көргүзерин муниципалдыг тургузгунуң чагыргазы Чазактан, республика Баштыңы Шолбан Кара-оолдан дилээн. Бай-Тайганың ажил-амыдыралынга «кызыы черлерни» шиитпирлээр талазы-биле ажил-херектерниң чурумун чугаалажырын болгаш шиитпирлерни ажилдап кылырын хуралды ажыдып тура, Шолбан-оол Иргит демдеглээн. Ол ырак кожуунуң чурттакчыларын Тээли суурга 140 олуттуг уруглар садының тудуу, школаларның болгаш чуртталга бажыңнарының септелгези, Кызыл-Даг суурнуң чырык хандырылганы болгаш өске-даа айтыргылар дүвүредип турар.

Бо айтыргыларны шиитпирлээр, кожуунуң чурттакчыларыга дуза чедирер талазы-биле тодаргай хемчеглерни ол чөвүлел хуралга ажилдап кылган болгаш харысалгалыг кижилерни томуйлаан.

gov.tuva.ru

Тываның студентилери эрттирген

Новосибирск областың библиотеказынга апрель 7-де Новосибирск хоорайда Тыва чурттуг аныяктарның болгаш студентилериниң «Идегел» ниитилелиниң «Кадык чуртталга» деп конференциязы болган.

Конференцияның кол сорулгазы — аныяк оолдар, уругларны амыдыралдың кадыкшылдыг овуру-хевиринге хаара тудары.

Сибириниң Күрүнениң башкарылга болгаш экономика университединиң бешик курузунуң студентизи, «Идегел» ниитилелдиниң менеджери Айгуль Сандан «Кадыкшылга + аныяк хевир-сын» деп, Новосибирскиниң Күрүне университединиң дөрткү курсчузу, шүлүктөргүн болгаш чагааларның «Магалыг элээр делегей» деп конкурзунуң организакчысы Бойду Ондар «Кадыкшылдың сорулгазы» деп, Новосибирскиниң Күрүнениң

техниктиг университединиң 4-кү курузунуң студентизи, «Кыстың бүдүжү» деп клубтуң даргазы Роланда Ооржак «Кадык өг-бүлө» деп илеткелдерни номчааннар. Конференцияга ниитизи-биле сес илеткелди номчааш, сайгарып чугаалашкан.

Новосибирск хоорайның аңгы-аңгы өөредилге черлеринден чыылган студентилер, башкылар, Новосибирск областың библиотеканың номчукчулары болгаш ажилдакчылары конференцияга чугаалашкан айтыргыларның чидин, аныяктарга ажыктын демдеглээннер.

Конференцияны Новосибирскиниң Күрүнениң медицина университединиң алдыгы курузунуң студентизи, «Jff-Line» төлөвилелдиниң удуртукчузу Чойгана Монгуш организаптап эрттирген.

Шаңгыр-оол МОНГУШ.

ЧАА ЧЭС ТУДУУ — ФЕДЕРАЛДЫГ ДЕҢНЕЛДЕ

Кириген инвестицияларны эгидерин магадылап турар энергия объектилериниң федералдыг даңзызынче Тывага чаа чылыг, электри станциязының тудуунуң төлөвилели база кирер.

Ол талазы-биле Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оолдун дилээн Россия Федерациязының Президентизи Владимир Путин деткип, федералдыг чазактың №1334 айтышкынынче чогуур өскертилгелерни кириерин РФ-тиң Энергетика яамызынга дааскан. Ук айтышкында күчүлөр бээриниң дугуржулгаларының (КБД) механизмдерин таварыштыр салышкыннарның орнун дуглаар бедик деңнелдиг энергетиканың чаа тудугларының даңзызы бадылат-тынган. Барык 20 млрд. рубль өртөктөгү төлөвилелди херек кырынга боттандырып болур инвесторну каш чылдар дургузунда дилеп келген дугайында чидиг айтыргыны шак иштинде шиитпирлээн деп болур. КБД системазы күрүнениң болгаш инвесторларның аразында хүлээлгелеринге даянып тургустунган. Инвесторлар болза, тодаргай хуусаа дургузунда дугурушкан черге электри станциязын тударын хүлээнир. Кажан станцияны ажылгалче кириген соонда инвестицияларны эгидерин күрүне магадылаар. Ону күүседир-биле чаа энергия үндезиннериниң тудуунче 80 хуу чедир чарыгдалдарны федералдыг өртөктөгү дүүштүр салыр. Оларның иштинден инвесторларның чарыгдалдарын 10 чыл дургузунда эгидер. Өскээр чугаалаарга, чамдык регионнарда энергия күчүлериңиң тудугларының чарыгдалдарын чурттуң шупту хереглекчилери төлээр. Чарыгдалдарны эгидер бүзүрелдиг магадылал бар болганда, КБД системазы чаа энергетиканың хөгжүлдезинче хууда инвестицияларны хаара тударының чаңгыс эпиг аргазы деп санаттынып турар. Россияга ужур-дузазының талазы-биле бо программа-ны ГОЭЛРО планы-биле деңнеп болур. План езугаар совет чазак 10 чылдар дургузунда 30 чылыг болгаш суг электри станцияларын тургускан. Ынчангаш КБД системазынче шиллелге аажок шыңгыы. РФ-тиң Чазааның бадылаан даңзызында амгы үеде 137 регионалдыг энергия объектилери бар. Тываның чылыг, электри станциязы 138 дугаары болур.

Тывага ЧЭС-тиң төлөвилелиниң талазы-биле документилен долугу-биле белеткеп кылган соонда, РФ-тиң Энергетика яамызы Президентиниң даалгазын күүседир. Тывага чаа станция тудуунуң дугайында саналды ТР-ниң Чазаа 2009 чылдан тура чугаалап келген дээрзин сагындыраалы. Республикага энергия күчүлери шуут чедишпес. Чижээлээрге, Кызыл хоорайның ЧЭТ-тиң күчүзү чүгле 17 МВт болганындан найысылалдың девискээринге чаа тудуглар болдун-

мас. Дүшкүрүлүг үелерде энергия хандык үзүктелишкисинерни болдурбазы-биле Шолбан Кара-оолдун дилээ езугаар республикада 22,5 МВт чоруур ийи газ станцияларын эккеп тургускан. Чаа станция тудуунче инвестицияларны келген, ынчалза-даа чарыгдалдарны эгиди талазы-биле улуг айыылдар бары хууда инвесторлардан кээп эгелээн. Аңаа чурттуң улуг компанияларының бирги роСибЭнерго-биле чугаалажышкыннар бажыңнарында медээни ТР-ниң Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол билдингир социал четки таварышнаткан. ЧЭТ тудуунга сонуургалын Тывада тып болбаазырадыр компаниялар база илэрар дээрзин ТР-ниң Үлетпүр болгаш яамызы демдеглээн.

ТР-ниң албан-езуунуң сайт

Тыва Республиканың чурттакчыларына, сайгарлыкчыларына, организацияларның болгаш бүдүрүлгелериниң удуртукчулар КЫЙГЫРЫГ

Хөгжүлдезиниң талазы-биле боттут чылдагааннар турза-даа, Тыва Республика сөөлгү чылдарда көскүзү-биле чаарттынып, сайзырап турар.

Бистиң амгы кол сорулгавыс болза, хоорайларның болгаш кожууннарның амгы үдеги, чараш, бисти долгандыр турар амыдыралдың каас болуру, чоннуң амыдыралының өөрүшкүлүг болгаш тамчыктыг болурун чедип алыры. Тыва Республика дээрге бистиң төрзүн, ниити булуңуус-тур. Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазының чанында чуртталга-коммунал ажил-агылынга хөй-ниити контролюнун регион төвү бодунуң ажылының бир кол угланышкынынга республиканың хоорайларының болгаш кожууннарының чаагайжыдылганын, ногаанчыдылганын, боккүзүрүмден арыгларын кириген.

Тыва Республиканың Баштыңының «100 чылче базымнар» деп тускай төлөвилелинге дүүштүр «Тыва-арыг-шевер болгаш корумчурмунуг девискээр» база «Тыва XX чүс чылдың эгези: өскерилгелерниң хады» республика конкурстары чарлаттынган.

Чаагайжыдылга талазы-биле хемчеглер — бок ашталгазынче, девискээрлерни ногаанчыдар,

арыг-силигни болгаш корумчурмуну тудар, бажыңнар чанының девискээрлерин үрөп-тонавазынче болгаш ногаанчыдарынче чурттакчыларны хаара тудар талазы-биле ажилга иделкейлиг киржирин Тыва Республиканың бүгү чурттакчыларындан, сайгарлыкчылардан, организацияларның болгаш бүдүрүлгелериниң удуртукчуларындан хөй-ниити контролюнун регион төвү кыйгырып тур.

Ылаңгыя хуу бажыңнарның ээлеринден чоогунда девискээрлерни арыг-силиг болгаш корумчурмунуг тударын, ногаан өзүмнерни болгаш чечек аймаан тарыырын хөй-ниити төвү дилеп тур.

Чаагайжыдылганың болгаш ногаанчыдылганың айтыргыларын республиканың чурттакчыларының дузазы-биле шиитпирлеп болур дээрзин билип турар бис. Арыг-силиг, корумчурмунуг чорук, бойдус камгалалы кижиги бүрүзүнүң амыдыралының кол негелдизи болур ужурлуг. Бистиң кыйгырыывысты сайгарлыкчылар болгаш өнчүнүң кандыг-даа хевириниң удуртукчулары деткир, ооң-биле боттарының бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, садыгларның болгаш офистериниң ат-алдарын чүгле бедидер болгаш чаагай үнелелди

чедип алыр эвес, харын райларның болгаш кожу чаагайжыдылганын улуг кынны кириер дээрзин турар бис.

Тыва Республиканың чыларының угаан-сарыы дунга ынак чоруунга бүт Кижиги бүрүзүнде бодунуң сууру, бажыңы дээш чорго болгай.

Бажың бүрүзү, подвез арыг-силиг болгаш көрүшү ужурлуг!

Шупту хоорайларның кожууннарның аштап-арынынга киржирер!

Тыва Республиканың ның «100 чылче базым» тускай төлөвилелинге «Тыва-арыг-шевер болгаш чурмунуг чоруктуң девискээр» база «Тыва XX чүс чылдың өскерилгелерниң хады» чарлаттынган республика конкурстарына киржирер!

Тыва Республиканың ниити палатазының чуртталга-коммунал ажилына хөй-ниити контролюнун регион төвүнүң кежигүнү

ОВУР-ХЕВИРГЕ АЯН КИИРГЕН...

Мергежилдер олимпиадазы

Апрель 2-де № 1 профессионал училищениң баа-республиканың мергежилдер олимпиада-зын ээлчеглиг баш таа-рыкчыларының мөөрейи болуп эрткен.

Бо хемчегни анык мергежил-дер кадрларның профессионал илеткелиниң шынарын тодара-ар сорулга-биле республиканың профессионал өөредилге ал-бан черлериниң «баш таарыкчы-» мергежилниң талазы-биле өөренип турар студентилерниң болгаш оларны өөредип турар мастер башкыларның аразынга элтирген. Аңаа Кызылдың № 2, Шагаан-Арыгының № 8 база Хову-ксының № 9 профучили-щелеринден 9 студент болгаш 3 өөредилге албан чериниң 3 баш-кы киришкен.

күүсеткен. Жюри кижигүннериниң белен эвес ажылын сөөлү 3 чыл дургузунда хемчегниң эрттирик-чилери-биле кады ажылдап турар «Версаль» биле «Афродита» баш таарар черлериниң ажыл берикчи-лериниң төлээлери чоруткан. Жю-риниң демдеглээни-биле алырга, киржикчилерниң баш дүгүн аян-ныг кылдыр таарып дыраан, ову-р-хевирге аян кирип чараштаан баш дүгүнге хамаарыштыр кыл-ган ажылдарның белеткели бедик деңгелде, а эр болгаш херээжен улустуң бажының дүгүн таарар та-лазы-биле белеткел шала кошкак. Ынчангаш ажыл берикчилериниң төлээлери боттарының талазын-дан дуза кылдыр студентилерге боттарының баш таарар черле-ринге практикаын кээп эртти-рип болур деп түннелге келген. Шынал-ла, студентилер байыр-лыг хемчегге баарда, баш дүгүн чараш, аянын кылдыр каастап

дың-оол эң-не хөй санныг балл-дар ап, тиелекчи болган. Ийги-черни Кызылдың № 1 проф-училищениң студентизи Саяна Балдан, а үшкү черни база Ша-гаан-Арыгының № 8 профучилище-ниң студентизи Ай-Суу Бүрбү ту-тузунда алган. Мөөрейге киришкен мастер башкыларга ТР-ниң Өөре-дилге болгаш эртем яамызының бижиктерин тывыскаан. Бирги чер-ге төлөтпиг болган тиелекчи Рос-сия чергелиг «баш таарыкчы» мергежилдин талазы-биле олим-пиадага Тываның адын камгалап киришкен.

Баш таарыкчызы мергежил күш-ажыл рыногунда чугула хе-рек мергежилдериниң санынче ки-рип турар. Бо мергежилге өөре-нип, дипломну холга алган анык специалистер ажыл чок артпайн барбас. Олар чүгле баш таарар черлерге эвес, а харын-даа бот-тарының ажыл-херээн ажыдып алып аргалыг. Баш таарыкчызы-ның өске мерге-жилдерден онза ылгалыр чүүлү — ол чүгле бодунуң ынак ажылын кы-лып турар эвес, а өскелерге чараш, аян-шинчини мер-гежили-биле дам-чыдып билири-дир. Кандыг-даа мергежил ажык-тыг дээрзин Вла-димир Маяков-скийниң «Кым болурул?» деп шүлүүнде кон-чуг шын көр-гүскен.

Шынал-ла, бажының дүгүн кончуг чараш кылдыр эдип, таартып алган ки-жини көөрге безин аянын бол-гаш силг кылдыр көстүр. Ол хамаанчок кижиниң бажының дүгүнү аайы-биле ооң эезиниң аажы-чаңының дугайында безин хөйүн билип, чугаалап болур.

Валерия КОНГАР.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Мөөрей үезинде.

Мергежилдер олимпиадазын-киржикчилер теория болгаш ктика кырынга боттарының иин бараалгаткан. Мөөрейниң ктиктиг кезээнде киржикчилер ныг кылдыр таарып дыраан дүгүнү, эр болгаш херээ-улустуң бажының дүгүн таа-рының талазы-биле даалганы

дырап кылганы көрүкчүлери магадаткан. Ылаңгыя херээжен улустуң бажының дүгүн канчаар-даа чараш кылдыр каастап болур дээрзин мөөрейниң киржикчиле-ри херек кырында бараалгаткан.

Мөөрейниң түннелдери-биле Шагаан-Арыгының № 8 профучили-щениң студентизи Орланмаа Ай-

ӨГБЕЛЕРИНИНГ ИЗИ-БИЛЕ...

Апрель 4-те ТР-ниң На-нал музейиниң хурал-р залында чогаалчы солай Кууларның 55 лаанынга тураскааткан ырлар болуп эрткен.

Тыва Республиканың культу-риниң алдарлыг ажылдакчызы, иң «Күш-ажылчы шылгарал» медальдың эдилекчизи, номнарның автору, прозачы, күчү, очулдурукчу, Тываның үндүрер чериниң кол редак-тору Н.Ш.Куулар чогаал ажылын үндөн бээр 35 чыл болуп э. Ынчангаш ийи дакпыр ба-алда чону-биле ужуражып, ийин демдеглээн.

Ываның Чогаалчылар эвиле-ни баштаар чери Н.Ш. Куулар-ываның Улустуң чогаалчызы тыпсыр дугайында дилегни Чазанче кириген. Чогаал-чы ол дилег, күзели боттаны дээрзинге улуу-биле идегеп э. Бедик атка Николай Ша-голович төлөтпиг, ону алып келген дээрзин санал берген туң башкызы, ында литера-

турлуг музейниң эргелекчизи М.А. Күжүгет болгаш өскелер-даа он-залап демдеглээн.

Н.Ш. Кууларның чогаалчы-а ажылынга хамаарыштыр ханы сайгарылгалыг илеткелдерни ТКУ-нун филология факультетиниң тыва болгаш нити дылдар кафе-драсының доцентизи К.Б. Доржу, ТГШИ-ниң эртем ажылдакчызы, чогаал критиги У.А. Донгак олар кылган.

Өвүр, Дус-Дагның ат-сура-лыг чогаалчы өгбелери, чоок төрелдери — акылары, даайлары Степан Сарыг-оол, Донгак Бегзи, Эдуард Донгак, Владимир Серен-оол оларны салгал дөзеп, Өвүр чогаалчылар чурту дээрзин олар-ның соон дарый бадыткап чоруур чогаалчы — Николай Куулар. Ол дугайында чогаалчыга байыр че-дирип, санал берген коллегала-ры Тываның Улустуң чогаалчызы Александр Даржай, күш-ажылдың хоочуну Маадыр-оол Данзын то-даргайы-биле чугаалап, ооң чогаалдарына бедик үнелелди бербишаан, Н.Ш. Кууларның ки-

жизиг мөзү-бүдүжү, биче сет-килдин, хүндүлээчел аажы-чаңы анык-өскенге үлгөргө болуп чо-руурун онзалап демдеглээннер.

Чогаалчыга кады ажылдап ту-рар эш-өөрү, дөргүл-төрелдери байыр чедирип, чылыг, чымчак сактыышкыннары кылган. Олар Николай Шагдыр-ооловичиниң идегелдиг чөлөнгийи, кады чурт-таан эжи, үш оолдарының иези Марина Максимовнага өөрүп четтиргенин илередип, айыраң-каас боодал чечектерни сөңнээн. Чогаалчының өөнүң ишти аалчы-ларын ак хадактар-биле уткаан. Николай Куулар бодунуң чырыкче чаа үнген номун белекке сөңнээн.

Байырлалда В.Көк-оол аттыг театрың артистери Станислав Ирил, Сайдаш Монгуш, Мерген Хомушкү, Айзана Чылбак-оол, Омак Натпит-оол олар болгаш ТКУ-нун филология факультети-ниң студентилери каастап, чыыл-ганнарга Н.Кууларның шүлүкте-рин болгаш ооң сөзүнге бижээн ырыларны бараалгаткан.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Хажыдыышкыннарны илереткен

Мөңгүн-Тайга кожуун-нун прокуратуразы тус чер бот-башкарылгазының органнары хамаатылар-ны шеригже келдиртири-ниң федералдыг хоойлуну канчаар күүседип турарын хынааш, хамаатыларны шеригже келдиртириниң федералдыг хоойлуну хажытканының таварылгала-рын илереткен.

Мөңгүн-Тайганың кожуун бол-гаш Мөген-Бүрен, Каргы суму администрациялары шеригже келдиртир назыны четкен хамаа-тыларның бүрүткелин кылбайн, шериг учедун чорутпайн турган болган. Ынчангаш олар «Шериг хүлээлгелер болгаш шериг ал-банының дугайында», «Шериг учедунуң дугайында» болгаш «Россия Федерациязынга тус чер бот-башкарылгазының ниити принциптериниң дугайында» фе-дералдыг хоойлуларны хажыткан.

Мөген-Бүрен суурда чурт-тал турар болгаш өске черлер-ден келген хамаатыларны шериг

учедунга тургусканын 2012 чыл-да хынаваан. Шериг учедунга турар ужуруг хамаатыларның ыңай-бээр чорутканы, өөредил-ге черлеринге өөренип киргени, шииттиргени дээш, өске-даа ме-дээлери Тыва Республиканың шериг комиссариатының кожуун килдизинге кирибейн турган. Эге шериг учедунга тургузар ужуруг эр хамаатыларның даңзыларын база шериг комиссариатының ко-жуун килдизинче кирибээн. Каргы сумуда байдал база-ла ыңдыг.

Мөңгүн-Тайга кожуун адми-нистрациязының баштыңы Алек-сей Очур-оолга, Кызыл-Хая суму администрациязының баштыңы Андриян Шөмбүлге хамаатылар-ны шеригже келдиртир ажылда, шериг учедунда четпестерни да-рый чайладырын Мөңгүн-Тайга прокуратуразы дааскан.

Кожуун администрациязының баштыңының айтышкыны-биле шериг учеду дээш албан-хүлээл-гелиг кожуун администрациязы-ның специализи Сайлык Салчакка донгулданы онааган.

Мөңгүн-Тайга прокуратура-зы.

Берге айтырыг

Дээди Хуралдың Аграр политика болгаш бойдус ажыглалының комитети-ниң хуралында Тыва Рес-публиканың «Чер дугайында» конституция хоойлузу боттандырып турарын сай-гарып көргөн.

Хуралга Чер болгаш өнчү-хөреңги сайыды Салим Кызыл-оол, Өг-бүле болгаш уруглар херектериниң талазы-биле агенти-лел директору Наталья Ховалыг, Кызыл хоорайның мэриниң ора-лакчызы Борис Очур киришкен, хуралды депутат Иван Чучев удур-туп эрттирген.

Хуралдың бир чидиг айтырыы инвалид уругларлыг, хөй уруглар-лыг, дайынчы хөделиишкыннерниң киржикчилериниң өг-бүлелери дээш «Чер дугайында» хоойлуда чер участоктарын халас бээрин айтыпкан өг-бүлелерге черни тус-кайлап бээрин боттандырып тура-ры болган.

Чер участоктарын халас бээр

дугайында 1889 өг-бүлелерниң билдириишкыннерин сайгарып көргөн, чүгле 2011 чылда билди-риишкын кириген өг-бүлелерниң аразында 116 өг-бүле инвалид уругларлыг, 4 өг-бүле дайынчы хөделиишкыннерниң киржикчиле-риниң өг-бүлелери, «Тыва Респу-бликаның маадыр иези» деп аттың эдилекчизиниң өг-бүлеси база бар, 1000 хире билдириишкын-нерни сайгарып көөр деп, Өг-бүле болгаш уруглар талазы-биле аген-тилел директору Наталья Ховалыг чугаалаан.

Кызыл хоорайның мэриниң оралакчызы Борис Очур Тыва Республиканың «Чер дугайында» хоойлузу езугаар халас чер участогу алып өг-бүлелерге чер-лерни кая бээрин планнап тура-рын тайылбырлааш, хоорайның мурнуу-барыын чүгүнде Улуг-Хемниң солагай талакы эринде дачалар чоогунга микрорайоннуң төлөвилел эскизин мэрияның док-таалы-биле бадылаан деп дыңнат-кан.

Негелделерге дүүшкен

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызы-ның Хөй-ниити чөвүлели-ниң кежигүнү, кижилер-ниң эрге-ажыының хоойлу езугаар камгалакчызы Ав-густа Перелеева Иштики херектер яамызының ко-рум-чурум үрзэн назы чет-пээн уругларны түр када тургузар төвүнүн чоокта чаа туттунган бажының көрүп чораан.

Төптүн удуртукчузу Ирина Шойгу төптүн чаа бажының аңаа көргүзүп, корум-чурум үрзэн уругларны кандыг байдалда түр када тургузуп турарын тайыл-бырлаан. Уругларның чөмненир, чурттаар, дыштаныр өрээлдери болгаш медицина пунктузу дээш төптүн чаа бажыны бичии уруг-ларны түр када тургузарының не-гелделеринге дүүшкен болган.

Түр када турар уругларның кадыын хынаар талазы-биле Кы-зылдың бичии уруглар поликли-никазы биле төптүн аразында ду-гуржулганы эде кылырын Августа Перелеева сүмелзээн. Чүге дээр-ге уругларның кадыын хынаарыга тускай эртемниг эмчилерни хаара тудары ында көрдүмзээн болган. Бир эвес бо айтырыгга бергелер тыптып кээр болза, Уругларның эрге-ажыының талазы-биле Тыва Республикада төлээ Светлана Аракчааның дузазы-биле детким-чени көргүзерин Иштики херектер яамызының Хөй-ниити чөвүлели-ниң кежигүнү аазаан.

Августа Перелеева төпте турар уруглар-биле база чугаалашкан, оларны ында түр када тудуп тура-рынга хамаарыштыр хомудалдар чок болган.

ТР-ниң Иштики херектер яамызының парлалга албаны.

«Дорт харылзаада»: ЭЛЕКТРОННУГ ЧАЗАК

Информатизация болгаш харылзаа яамызының информация болгаш харылзаа хөгжүлдүзүңүз база телерадио-чорудуг килдизиниң башкарыкчы специализи А.К. Салчак.

Информатизация, харылзаа болгаш телерадио-чорудуг килдизиниң кол специализи А.А. Ондар.

Людмила Куулар, Эрзин кожуун: «Даштыкы чурттарже үнер паспорттуң хуусаазы бо үеде төнүп турар. Бир эвес мен май айның дыштанылга хүннеринде даштыкыже үнер планныг болзумза, аңаа чедир кыска үениң дургузунда электроннуг харылзаа дузазы-биле дарый кылдыртып ап болур арга бар бе? Ону канчаар кылып болурул?»

Алей Тумат: «Ийе, болур. Интернетте «күрүне ачы-дузазы» («Госуслуги.ру») деп Интернет-сайт таварыштыр кылдыртып ап болур силер. Сайтче кирерде, бүртүкчедип алыр, а ооң соонда ында чүнү канчаарын, кандыг «базымнарны» кылырының тайылбырын айтып каан турар. Ол дээрже, силерниң херек документилерни чыып алгаш, федералдыг миграция албанынче (ФМА) барып дужаганы-биле демей болур, чүгле бо таварылгада силер электроннуг харылзаа таварыштыр чорудар силер. Кажан чогуур документилерни болгаш билдиришкенин Интернет таварыштыр чорудуптарыңарга, силерниң документилеринерни специалистер ол дораан ажилдап эгелей бээр, оон силерге почта-биле тодаргай хүннү айтыкаш, ФМА-же чедип келириңерни дыңнадыр».

Айлана Монгуш, Кызыл хоорай: «Сөөлгү үеде чонга билдинмейн турар чүүл дээрже, модем биле бажың Интернетте. Чамдык улус модем ажыглап турар, а чамдыктары бажың Интернетте салдыртып ап турар. Оларның кайызы-биле ажилдаарга өртээ чик болурул база харылзаа дамчыдылганының шынары кайызының эки болурул?»

Артыш Ондар: «Модем биле бажың Интернетиниң өртээ чик болур, ынчалза-даа Интернеттиң дүргени доктаамал болбас, ол «шурап» турар болур, ынчангаш аңгы-аңгы болур. Бир эвес модем-биле чоннун хөй кезин ажилдап турар болза, ооң дүргени оожум

болур, а кажан ону эвээш кижжи ажыглап турар болза, ооң дүргени эки болур. Бажың Интернетинге хамаарыштыр алырга, силерниң керээ езугаар дүргени кандыг деп айтыкан силер, Интернетинер шак ындыг дүргенин ажилдаар. Найысылалда бажың Интернет-биле 3 оператор — Ростелеком, Тывахарылзаа, Риванет ажилдап турар».

Чаяна Чыкай, «Шын» солунунун көдээ ажил-агый килдизиниң корреспондентизи: «Бистер корреспондентилер ажил-албан аайы-биле Тываның кайы-даа булуңнарынга чедер бис. Медээвисти изини-биле дамчыдыптар аргавыс чок. Ынчангаш ырак черлерден видео-чурук харылзаа таварыштыр байдал кажан эки сайзырап эгелээр?»

Артыш Ондар: «Тываның кожуун-сумуларында Интернет четкизиниң ажылының шынарынга хамаарыштыр угланышкын бистиниң яамыга хамааржыр. Амгы үеде бис кожуун чагырга черлеринге оптиктиг кабельдиг Интернет берип турар бис. Оларның ол Интернет харылзаазының шынары эки, ынчал кээрже силер ажил-албан аайы-биле чагырга черинге чедер бергеш, дилээш, материалнары чорудуп болур силер. Бир эвес силер модем-биле ажилдап турар болзуңарза, харылзааның шынары модемниң дүргенинден база хамааржыр. А көдээ суурларда Интернет харылзаазы дээрже-ле, бистиниң соталыг операторларның чорудуп турар ажылының бирээзи-дир. Интернет харылзаазының шынарын экижидер талазы-биле ажил чоруп турар».

Анфиса Тюлюш, Өвүр кожуун, Чаа-Суур суур: «Интернет харылзаазының шынары чүге багайыл база ооң чылдагааны чүдөл?»

Алей Тумат: «Интернеттиң ажилдаарының оожургай бээр чылдагааны болза, суур бүрүзүнде тускай антенна тургузуп каанын билдир силер. Ынчангаш кажан модем-биле Интернет ажыглап турар улустун саны хөй апаарга, ооң дүргени оожум апаар, а кажан ажыглап турар улус эвээш турда, дүргени эки апаар, чижээлээрже, даң бажында Интернет-биле барык кым-даа ажилдавайн турда, кыпсыр болзуңарза, ол үеде оон ажилдаары дыка эки болур, а оон улус немешкен тудум, дүргени оожургап эгелээр. Тодаргайлаарга, эвээш кижжи Интернетче коштунар болза, ол каш кижиге онаажыр, а улус көвүдээрже база шуптузунга онаажыр болгаш, дүргени эвээш болур чылдагааны оло».

Айдана Монгуш, Кызыл хоорай: «Даштыкы паспортту Интернет таварыштыр кылдырып болур бе?»

Артыш Ондар: «Кандыг-даа паспортту (Россия хамаатызының болгаш даштыкы чурттарже үнериниң паспорту) кылдыртырда Интернет харылзаа таварыштыр кылдырып болур. Интернетте «күрүне ачы-дузазы» («gosuslugi.ru») (госуслуги) деп сайтче киргеш, эгезинде бодун кирип бүртүкчедип алыр, ында базым бүрүзүн бижип каан, аңаа херек документилер, бодун бадыткаар документ — паспорт, СНИЛС (пенсия фондузундан ногаан өңүг пластик), аты-ыяң болгаш документилериниң дугаарын долузу-биле кириген

соонда, электроннуг почтазынга болгаш телефонунга тускай код дугаары чедип кээр, улаштыр-ла кичээнгейлиг номчааш, долдуруп чоруй баар, оон сайт таварыштыр паспорт кылдырар федералдыг миграция албанынче киргеш, чорудуптар силер. Документилерни Интернет таварыштыр чорудуптарга, ында специалистер ажилдап эгелей бээр. Силер ынаар чедип, узун оочурга шыладыр туруп турбас силер. 14 азы 21 хонук дургузунда силерниң электроннуг почтаңарга харыызы чедип кээр. Паспортту айыттыңан адрестен барып алыр эргелиг силер».

Чолдуй-оол Иргит, Кызыл хоорай: «Электроннуг чазак деп чүл? Электроннуг чазак-биле харылзаа канчаар тударыл база каяа өөренип ап болурул? Улуг назылыг улус ону билбес-тир».

Альберт Ховалыг: «Электроннуг Чазак дээрже — амгы үеде кандыг-даа ажил-агыйны Интернет четкизин таварыштыр кылып алыр арга-дыр. Бирээде, чурттакчы чонга таарымчалыг байдалды тургузуп, кижжи бүрүзү кайнаар документ дужаар дээнил, ол талазы-биле харылап турар органнарга чедер бергеш, бодунун херек документилерин (паспорт, СНИЛС, ИНН, шериг биледи) дужаар. А справклар херек таварылгада, ында ажилдап олурар специалистер боттары ол албан черлери-биле Интернет харылзаа таварыштыр силерниң адыңарга херек справканы чагыдып алыр аргалыг. Ийде, электроннуг Чазакка шупту албан черлери хамааржыр, олар шупту ажил-агыйның сайттарын тургузуп алган ажилдап чоруурлар. Интернет харылзаа амгы үеде эң-не таарымчалыг, эки арга-дыр. Интернет харылзаазын улуг назылыгларга өөредирин бистиниң яамы планнап турар. Бо талазы-биле 2-58-04 телефонче долгааш, айтырып ап болур. Чонга электроннуг Чазакты өөредип алыры-биле төлөвилелдерни ажилдап кылып турар бис».

Юлия Түлүш, Шагаан-Арыг хоорай: «Интернетке боду сайт ажыдып алыр таварылгада, каяа барып болурул база тускай специалистерге ону кылдыртыр болза төлөвири кажыл?»

Алей Тумат: «Интернет харылзаазынга хамаарыштыр «Күрүне органнарының болгаш тус чер бот-башкарылга органнарының ажил-чорудулганының дугайында медээлер-биле таныжарын хандыраарының дугайында» 2009 чылдың февраль 9-та № 8 Федералдыг хоойлуда үнген. Ол хоойлуда сайтка кандыг эге база, медээ турарын бижип каан. Сайт аңаа дүгжүп турар болза эки. Бистиниң республиканың чурттакчы чону боттарының бичии-бичии «четкижигештерин» дамчыштыр харылзажып эгелээр. Чурттакчы чонга сайттарның ужу-дузазы улуг. Чоннун хөй кезин оон аалчызы аларган дизе, частырыг болбас боор. Интернетте Тывавыстың ажил-амыдыралы-биле холбашкан сайттар база арбын. Интернетке сайт ажыдып алыр күзелдиглерге дузалажып болур бис. Сайттар аңгы-аңгы болур, бөдүүн сайттың төлөвири 10 муң акшадан өрү болур, а оон нарын сайттарның (видеороликтиг...) төлөвири улуг болур. Сайттар амы-хууда херектер-даа бүдүрүп алырынга, ажил-агыйга-даа ажык-дузалыг.

Ынчангаш кижжи бүрүзү Интернет харылзаазынга коштунуп алыр болза дыка эки деп санаар мен. Бистиниң яамыга келгеш, арга-сүмени ап болур силер».

Аида Салчак, Кызыл хоорай: «Банкыларда терминал таварыштыр төлөвир кылырга азы акша уштуп алыры берге айтырыг-дыр. Улуг кижилерге берге, билдинмес айтырыг-дыр. Ол талазы-биле кандыг арганы ажыглап болурул? Терминалдарда оочур хөй, азы ол терминал ажилдавас, үрелген болур».

Алей Тумат: «Амгы үеде кайда-даа банкыларда терминалдар таварыштыр акшаны уштур, шыгжаар, үндүрүп болгаш өске-даа төлөвирлерни төлөп турар. Ол талазы-биле амдыызында чүгле сбербанк хүлээп ап турар. Специалистер чонга тайылбырны чорудуп, айтып берип турар. Ында берге чүве чок, ону өөренип алыры чугула. Терминалдан өске черге төлээр моон соңгаар болдунмас апаар, шупту чүве Интернет харылзаазын таварыштыр чоруп турар болур».

Альберт Ховалыг: «Терминалга төлээриниң бир аргазы, «Интернет-банк» таварыштыр база төлөп болур. Ол таварылгада карточка ажыглап, ол банк таварыштыр төлөвирлерни чорудуп болур. «Почта России» салбырларының кассаларына база төлөп болур. Мен «Интернет-банкны» силерге сүмелээр-дир мен».

Артыш Сат, Эрзин кожуун: «Ырак, харылзаа чок черде малчыннарывыс бар болгай. Кандыг-бир дуза дилеп 112-же долгаары база берге болуп турар. Оон өске кандыг аргазы барыл?»

Артыш Ондар: «Бистиниң республиканың девискээринде система 112-ни кириген (Россияның ОБЯ-зы). Кожуун төптеринде Чаңгыс аай диспетчер албан черлеринде (ЕДС) тургускан. 112 дээш долгап болур. Ында ажилдап олурар специалистер айтырыгларга харылап берип, дузалажып турар. Кандыг-даа айтырыгны олар тодаргай болгаш тыва дыл кырынга харылап бээр. Ырак черде чурттап турар малчыннарда, шынап-ла, харылзаа чогу берге айтырыг-дыр. Ол талазы-биле чугааны чорудуп турар. Кожуун төвүнде тургускан албан черлеринче дүне-хүндүс, кайы-даа үеде дуза дилеп, долгаарын сүмелээр-дир мен».

Чойгана Хертек, Бай-Тайга кожуун, Тээли суур: «Электроннуг билдиришкенин Интернет таварыштыр чорудар болза, кайы хире хуусаа иштинде харыызы болурул?»

Алей Тумат: «Тыва Республиканың Чазаның сайтызынче кире бээрже, кыдыында шупту яамыларны бижип каан. Кандыг айтырыг тургузуп турар силер, ол яамыны шилип алгаш, Интернет харылзаазын дамчыштыр айтырыгны чорудуп болур силер. Силерниң айтырыыңарга хоойлу езугаар 30 хонуктун дургузунда силерге харылаан турар. А бир эвес 30 хонуктун дургузунда харылап бербес болза, чогуур органнарже хомудал билдиришкенин кирип болур».

Аяа Бады, Өвүр кожуун: «Эмчилеп алыр дээн таварылгада оочурга Интернет харылзаазы-биле туруп болур арга бар бе?»

«ТР-ниң Информатизацияларын казна бүдүрүлгезин специализи А.О.Ховалыг»

МИЧ-тер, номун болгаш полиция килдизиниң кол специализи А.Н. Ховалыг.

Алей Тумат: «Бистиниң ликада чамдык албан Интернетте сайттарлыг, азы чаа-ла коштунуп турар чилерниң чамдыктары таварыштыр кожууннарда чонну оочурга тургузуп, А өскелери амдыызында майн турар. Бистиниң яамызы-биле ажилды чоруду. Кадык камгалал болгаш хөгжүлдө яамызы-биле ны өөренип көөр бис. Нарда чон оочурну Интернет таварыштыр бижилип алыр улам эки-дир, чүге дээр сылалче кээп турбас, эдугуржуп алган хүнүнде эмчилеп алыр. Интернет харылзаазын дамчыштыр эмчилуруга туруп алырын эки деп бодап тур мен».

Түңнел сөс орнунга Информатизация болгаш харылзаа яамызының чонга эр «дорт харылзаа» чогуур болуп эрткен. Чоннун сайтырыглары, шынап-ла, кижжи билдингир болбас, улуг назылыг улуска ол билдинмези чөп. Ынчангаш бичкемчеги удаа-дараа эгелчугула. «Дорт харылзаа» редакцияже кирген айт хөй болган. Оларның а паспортту, даштыкы чурттарда паспортту улуг турбайн, дарый кылдыртып аргаларның, найысылал ажил-херектиг төптүн, эл нуг чазак, харылзаа деп шыгаш айтырыглар хөй. Республиканың девискээрин талыг харылзаа неперепти раан болгаш, редакцияже суму бүрүзүнден айтырыг саан улус соталыг телефони чыгыштыр харылзажып, таварыштарны алган. Ынчангаш ырак кожууннар-биле чон соталыг харылзаа чогуур де эвезин, харын-даа хуу үстү бээрин, яамының төлө эскерип демдеглээр. Чон идепкейлиг болганынга республиканың мурнундан четтирген илереттис.

Валерия К. Анисья Т.

ХӨӨМЕЙНИН ДЭЭДИ ШКОЛАЗЫ...

«Төгерик стол»

Эрткен неделяда Тыва Республикасының «Амгы» хөөмейни өөренириниң башкыларының сайгарылгалыг «Төгерик столду» эрттир-Адаа Кызыл хоорай-болгаш кожуннарның чүүлдүң өөредилге ал-терлериниң башкылары, эрденер, ат-сурагыл-мейжилер, чогаалчылар, кумчулар киришкен.

Республиканың үзүктел чок эдилге төвүнүн директору Ховалыгының база Мугур-Ака уругларның уран чүүл шко-нының башкызы А.К. Хертектиң башкылаашкынында на-айтырларга хамаарышкан елдерин база улусчу мастер Дамдынның «Тывага Улус-өмей академиязын тургузар-ында» илеткелдин дыңнаан да санал-оналдарны дыңнаан. Төгерик столдуң ажылын-нын культура сайыды В.О. киришкеш, эге сөстү ап, бликаның культура албан-риниң ажылынга хамаа-ир каксы үнелелди берип, күмчүлөкчи езу-биле түң-үндүрүп, культура ажылдак-ан демниг ажылдаарынче-рган. Ылаңгыя хөөмейге-ыштыр чугаалааш, ол-рын үнелеп четтинмес-и-дир дээрзин бүгү де-кап-кап бадыткаары

чугулазын онзалал демдеглээн.

Тыва культура төвүнүн удур-тукчузу, Тываның Улустун хөөмейжизи, Россияның алдарлыг артизи Конгар-оол Ондар санал-дааш, хөөмейни 1992 чылдан бээр башкылап келгенин, ол талазы-биле тускай өөредилге програм-мазы чок, башкылаарының мето-диказы-даа бижиттинмезинден бот- башкарнып, чогаалчы арга-биле ажылдап келгенин чугаа-лааш, ол бүгүнү эдер үе келгенин демдеглээн. Байдал мындыг болуп турарындан хөөмей сайзыраар-тудум, чаңгыс деңгелде турупка-нын, ат-сурагыл хөөмейжилер кожуннар-биле харылзааны бы-жыктырып, ужуражылга-концерт-терни эрттирип, аныяк-өскенин хөөмейге чоргаарал, сонугал-ын бедидер ажылче кичээнгейни углаарын сүмелзэн. Хөөмейниң дээди школазын Тывага ажыдар-айтырыгны ол долузу-биле деткэ-эн. «Хөөмейни өөредир дээр-ге тыва дылды, аас чогаалды, езу-чаңчылдарыны өөренири-дир. Даштыкыдан-даа хөөмей ака-демиязынга өөренип келген киж-и болза, тыва дылды, аас чогаалды, езу-чаңчылдарыны, Тываның төөгүзүн билген турар ужурлуг. Бо бүгүнү сонугавас, ону өөре-нип албас болза, хөөмейни база ол өөренип шыдавас. Хөөмейжи-сыгыт-хөөмейни ыры-кожамык-биле деңге күүседир болгай. Ынчан-гаш өг, аът дугайында, Тываның ге-

ографтыг туружун эки билер, оон даглар, хемнерин билер болур ужурлуг. Улустун хөөмейжилерин, оларның допчу намдарын, олар-ның сыгытып, хөөмейлээр аянын ылгал билер боор ужурлуг» — деп, Конгар-оол Борисович саналдаан.

Тываның Улустун чогаал-чызы А.А. Даржай сөс алгаш, үстүнде айыттыг хамык ажылдарны сайыттын дужаалы чокка Тыва культура төвү шагда-ла кылып эгелей берген турар ужурлуг деп шүгүмчүлээн. Хөөмейжилеривис бүгү кичээн-гейин даштыкыже угландырып, долларлар ажылдап алыры-биле кызыгаарланып турарын, а тыва киж-и хөөмей-сыгыт дээш «кужурзураанын» сагындырган.

Тываның Улустун хөөмейжизи Андрей Монгуш тыва аас чогаа-лын уруглар садтарындан эгелеп өөредир чугулазын онзалал дем-деглээн. Кызылга кулалар-биле ажылдап турган Виктор Куулар-ның ажыл-чорудулгазын кым-даа херекке албаан, ону деткивээни улуг частырыг дээрзин айыткан. Хөөмейни башкылаарының өөре-дилге программазын Андрей Алдын-оолович бижип алганын ону тускай комиссияга көргүзүп, азы конкурса кириштире-ринге беленип ол дыңнаткан.

Хөгжүм херекселдери кылыр мастер Алдар Дамдын Хөөмейниң улусчу академиязын тургузарын, ону күрүнениң бюджеттиг албан

чери эрге-байдалдыг болдуарын саналдавышаан, аңаа хамаарыш-тыр бодунун бодалдарын үлешкен.

Кызылдың уран чүүл коллед-жизинде болгаш кожуннарның уругларның уран чүүл школала-рында хөөмей башкылап турар башкыларның таваржып турары бергедээшкенин эдип, эрге-хоойлуга өскерилгелер, немелде-лер кириери чугулазын саналдаан.

«Төгерик столдуң» түннелин-де дараазында шийтпирни хүлээп алган. Кызылдың уран чүүл кол-леджизи республиканың үзүктел чок өөредилге төвү-биле кады ТР-ниң культура болгаш уран чүүл өөредилге албан черлерин-ге хөөмейни башкылаарының кон-цепциязының төлөвилелин ажыл-дап кылырын дааскан. Делегейниң «Хөөмей» эртем төвүнге «Тыва Республиканың Хөөмей академия-зының» төлөвилелин белеткээрин дааскан. Тыва культура төвү би-лиг бедидер курстары чылдың-на организастаарын; уран чүүл кол-леджизинге база Р.Кенденбиль аттыг салым-чаяаныг уруглар-ның школа-интернадының өөре-дилге программасын хөөмей шактарын кириерин саналдаар.

Дыка чугула айтырыгны «тө-герик столга» сайгарган-дыр. Кара угаан-биле-даа алырга, хөөмейниң чурту Тыва болбайн канчаар. Моолдар бистиң тывалар ышкаш хөөмейлей аар эвес. Ты-валарның ханында сыгыт-хөөмей

ышкажыл. Алтайлар, хакастар тыва хөөмейжилерни чооктан бээр өттүнүп турар апардылар ышкажыл. Даштыкылар кайыын-даа кээп хөөмейни тывалардан адап-сурап чорааш чедип кээп, өөренип турар-дыр. «Үстүү-Хү-рээ» дириг хөгжүм фестивалының ачызында бүгү делегей хөөмей, сыгытты сонуграп турар апарган. «Хүн-Хүртү», «Алаш», «Чиргил-чин» бөлүктөрүнүн база «Саяна» ансамблиниң ачы-хавыязы дыка улуг болганын демдеглес арга-жок. Хөөмейниң дээди шко-лазы Тывага турбайн каяа турар боор. Ынчангаш хөөмейжилерниң мурнунда сорулгалар улуг, шийт-пирлээр айтырыглар-даа эмге-жок-тур. Бо айтырыгны узамдык-тырбайн дарый шийтпирлээр чугула. Хөөмейжилер улам көвү-дизин дээш, Тыва хөөмей чур-ту деп чүвени делегейге бадыт-каар дээш бүгү хемчеглерни алыр апаар. Ону бадыткаары — бурун өгбелеривистиң мур-нунга улуг хүлээлгес-тир.

Светлана БАЛЧЫР.

КОНКУРС ЧАРЛАП ТУР

Тыва Республиканың Баштыңының Администрация-болгаш Тыва Республиканың Чазаның Аппарады ва Республиканың Чуртталга болгаш коммунал-ыл-агының директору Тыва Республиканың күрү-ниң хамааты албанының хостуг албан-дужаалын ээриниң конкурсузунга киржири-биле документилер ээп ап турарын чарлап тур.

курса киржири-биле документилерни чынык кириери эргежок

ууда билдиринишкенин; Бодунун холунун үжүү-толдурган болгаш адын Россия Федерациязының 2005 чылдың май 26-н 7-р (2007 чылдың октябрь скерилгелерлиг) айтыш-иле бадылааны хевириниң аңаа ийи фото-чурукту 3х4); спортунун азы ону солуур-тинин шупту арыннары-ылгазын (ук документиниң онкурса келгеш, көргү-

эргежок чугула профессио-нал-билиин, ажил стажын квалификациязын бадыт-тарууска азы ажылдап-ериниң (албан чериниң) албанынга шынзыткан тилерин;

ш-ажыл дептериниң док-ан чурум езугаар бадыт-ылгазын азы хамаатының (албан) ажыл-чорудул-адыткаан өске-даа доку-ментин; профессионал эртем-билиин-ышкаш хамаатының күзе-не-не-не эртем-билиин-айында, эртем чадазын, оон тывысканының дуга-ооктааткан чурум езугаар-ан документилерни. Россия Федерациязының

ыйын езугаар долдурган шынзыл-газын.

Квалификациялыг негелделер: 1) дээди профессионал эрте-минин бары;

2) күрүнениң хамааты алба-нының стажы ийи чылдан эвээш эвези азы мергежилениң аайы-биле ажылының стажы беш чылдан эвээш эвези;

3) профессионал билгилери: Россия Федерациязының Кон-ституциязын, Россия Федерация-зының хоойлужулга болгаш нормативтиг өске-даа эрге-хоойлу актыларын, оон иштинде күрүне-ниң хамааты албанының айтырыг-ларын билери;

чуртталга-коммунал ажыл-агыйны башкарып турар хоойлу-жудулганы билери;

Тыва Республиканың Консти-туциязын болгаш Тыва Республи-каның күрүне эрге-чагырга орган-нарының эрге-байдалын, бүрүн эргелерин, организастаарын бол-гаш ажыл-чорудулгазын башка-рып турар Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыла-рын, оон иштинде Тыва Республи-каның Чазаның регламентин билери;

Тыва Республиканың Башты-ңының чарлыктарын, Тыва Респу-бликаның Чазаның доктаалдарын, Тыва Республиканың Чурттал-га болгаш коммунал ажыл-агый агентилелинге онааган хүлээлге-лерге хамаарыштыр ажыл-чору-дуганы башкарып турар, оон иш-тинде күрүнениң хамааты албанын эрттирериниң болгаш коррупцияга удур демиселди организастаарының талазы-биле өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актыларын билери;

күрүне болгаш муниципалдыг эрге-чагырганың үндэзиннерин билери;

херек эмгелелиниң үндези-нин, Тыва Республиканың күү-секчи эрге-чагырга органнарынга херек эмгелелиниң талазы-биле саавырыны билери;

4) профессионал арга-мерге-жили болгаш кылып билер чүүл-дери;

анализ-сайгарылга ажылынга арга-мергежили; хуралдар, чөвүлелдер дээн ышкаш коллективтиг айтырыглар шийтпирлээр өске-даа чыыштар-ны, ажылчын бөлүктөрнү болгаш өске-даа хемчеглерни организас-таар база эрттирер арга-мергежи-ли;

актыларның болгаш өске-даа документилериниң профессионал түннелдерин, сүмелерин белет-кээр арга-мергежили;

илеткелдерни, кыска ме-дээлерни, отчеттарны, дыңна-дыгларны болгаш өске-даа мате-риалдарны шалыпкын белеткээр арга-мергежили;

ажыл-чорудулганың чогуур адырынга чугула медээлерни чыыр болгаш четчелээр арга-мергежили; шийтпирлерни бодунун харыы-лаар айтырыгларынга дүүштүр шалыпкын хүлээп алыр болгаш күүседир, мурнады шийтпирлээр чүүлдерни шын хуваар, чаа бай-далдарга чаңчыгар болгаш айты-рыгны шийтпирлээрде чаа арга-ларны ажылгаар арга-мергежили;

коллективке дээштиг кады ажылдажылганы, чогумчалыг ажыл-ишти болдуар болгаш чөрүлдээлиг байдалдарда таарымчалыг шийт-пирлерни тып алыр арга-мергежили; ажил үезин чөптүг кылдыр планнаар арга-мергежили;

медээлер-биле болгаш медээ-лер системалары-биле ажылдап тура, амгы үениң технологияла-рын ажылгаар арга-мергежили;

сайгарылгалыг, ажыл-херекчи болгаш тайылбыр-медээ байдал-дыг документилерни тургузар арга-мергежили;

хүлээп алдыганын шийтпирлер-ниң чогумчалыг экономиктиг бол-гаш социал салдарын баш удур тодарадып, оларның күүселде-зиниң чоруп турарын сайгарып, келир үеде кандыг болурун баш удур тодарадып билери;

нарын сорулгаларны чөптүү-биле үнелеп, оларны шийтпир-лээриниң чогумчалыг аргаларын тып билери;

статистиканың болгаш отчет-тун сан-түнненин, баш удур са-наар чаа медээлерни сайгарып, оларны чедип алыры-биле чаа со-рулгаларны болгаш чепсек-херек-селдерни дилеп тып билери.

Документилерни хүлээп алыр чери, үези болгаш хуусаа-зы: документилерни дараазында адреске хүлээп алыр: Тыва Рес-публика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, бажың, 18 (каб № 319 «в»), ажил хүннеринде 08 шак 00 минутадан 17 шак 00 минутага че-дир (дүштеки чалсар 12.00 шактан 13.00 шакка чедир) бо чарлалды парлаан хүнден 21 хүн дургузун-да; документилерни почта-биле чорудар апарганда дараазында адресче чорударын диледивис: Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, бажың, 18 (каб № 319 «в»), «ЧКАА конкурсузун-га» деп демдеглеп каар.

Тодаргай медээлер алыр черлер:

1) телефон: (839422) 3-04-10; 3-31-11;

2) факс: (839422) 3-31-11;

3) электроннуг почтаның адре-зи: 17kadrov@mail.ru (дыңнадыгны «ЧКАА конкурсузунга» деп бижи-мел-биле чорудар).

2012 чылда Тыва Республиканың чурттакчы чонунун кадыкшыл байдалының дугайында КҮРҮНЕ ИЛЕТКЕЛ

2012 чылда Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының ажил-чорудулгазы Россия Федерациязының социал политиказының кол сорулганын күүсөдиринче—чурттакчы чонунун амыдыралының шынарын чайгылыш чок бедидеринче, шынарлыг медицина дузазының чедингир чоруун хандыраарынче угланган. Чонун бүгү кезектеринге медицина дузазының чедингир чоруун камгалал ап, адырның материал-техниктиг баазанын быжылгап, кадык камгалалдың эртем күчүзүн сайзырадып, кадыкшылды экижидеринин чамдык көргүзүлгелерин экижидип шыдаан бис. Республиканың кадык камгалал албан черлеринин бүгү ажилдакчыларының күженишкенин эмнелге-профилактиктиг дузанын шынарын бедидеринче угланган.

Сөөлгү чылдарда республикада демографтыг байдал чурттакчы чонун санының чайгаар өзүлдезинин ачызында чогулгалыг апарган, ол чорук улустун өске де-вискээрлерге көжер чоруун эвээжедиринге чедирип турар. Сөөлгү беш чылдың дургузунда Тыва Республиканың чурттакчы чонунун саны 5,5 муң кижиге өскөн болгаш 2012 чылдың январь 1-де 309,3 муң кижиге болган, олардан 165,7 муң кижиге (53,6 хуузу)—хоорайларның болгаш 143,6 муң кижиге (46,4 хуузу)—көдээниң чурттакчылары болган.

Кижилерниң өзүп төрүүр чоруу өзүлдегил болган, 2008 чылда 1000 кижиге онааштыр 25,9 3,1 хуу турганындан 2012 чылда 26,7 кижиге четкен болгаш Россияның ортумак көргүзүүндөн 2,1 катап ашкан (2011 чылда—РФ-тиң 12,6 турган). Кижилерниң өлүп хораар чоруу 3,4 хуу кызырылган, 2008 чылда 1000 чурттакчыга онааштыр 11,6 турганындан 3,4 хуудан 2012 чылда 11,2 четкен болгаш Россияның ортумак деңгелинден 17 хуу куду болган (2011 чылда—РФ-тиң 13,5 болган). Республикада кижилерниң өлүп хораар чоруунун кол-кол чылдагааннары хан эргилдезинин системанын аарыглары, айыыл-халап, хораннанышкындар болгаш кемдээшкенин база бир дугаар тывылган аарыглар болуп турар. Чонун чайгаар өзүлдезинин деңгели хевээр арткан—2008 чылдаази-биле деңгээрге, 1000 чурттакчыга онааштыр 8,4 турганындан 2012 чылда 15,5 четкен. Өлүп хораар чоруктуң эвээжени кижиниң назынының узун болурунга эки салдарны чедирип турар, ол 1,3 хуу көвүдзөн болгаш 61,4 хар четкен.

Республиканың чонунун аарыыр чоруунун ниити деңгели сөөлгү беш чыл дургузунда 2008 чылда 1000 чурттакчыга онааштыр 1119,9 турганындан 2012 чылда 1153,9 азы 3 хуу өскөн (РФ-те—1000 кижиге онааштыр 1603,9), ол өзүлдө көдээ черниң кадрлар-биле кошкак хандырттынганындан ыңдыг болган, ыңчалза-даа Россияның ортумак деңгелинден 28,1 хуу эвээш болуп арткан. Ниити аарыгларның иштинде тыныш органнын аарыглары (1000 чурттакчыга онааштыр 268,5, РФ-те—390,3) колдал турар, ийиги черде—кемдээшкенин болгаш хораннанышкындар (97,6, РФ-те—93,4), үш дугаар черде—хан эргилде системанын аарыглары (95,9, РФ-те—227,4) болуп турар.

Сөөлгү чылдарда эрттирген профилактиктиг, санитар-гигиена

болгаш хамчыкка удур хемчеглерниң ачызында республикага негтереп турган аарыглар, ылаңгыя тускай профилактика-биле башка-рар, ижин-шөйүндү болгаш онза халдавырлыг аарыглар эвээжээн. Көскүзү-биле кызырылган аарыглар вирустуг В гепатит 7,3 катап, вирустуг В гепатиттиң тывылды-рыкчылары 7,9 катап, бруцеллез 15 хуу, саргы энцефалиди 4,3 хуу, педикулез—54,6 хуу болуп турар.

Туберкулезтун чавырылган кол-кол көргүзүлгелери сөөлгү үш чылдың дургузунда өскерилге чок арткан, 2012 чылда база ыңдыг деңгелдиг болган. Өкпе аарыындан бир дугаар учетка алдыган хамаатылар 555 четкен. Туберкулезтан аарааннарның саны 100 муң чурттакчыга онааштыр 2008 чылда 185,5 турганындан бо чылын 179,3 чедир, азы 3,3 хуу кызырылган. Өкпе аарыг кижилерни тодарады-рының кол аргазы херел шинчилели (флюорография, рентгенография) болуп хевээр арткан. Ол арга-биле 330 аарыг кижини азы 61 хууну илереткен. Нити-биле профилактиктиг шинчилелдерден аарыг кижилерниң 65 хууун тодарткан. Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының туберкулезка удур демисел талазы-биле 2011-2013 чылдарда ажил-чорудулгазының кол угланышкынынга өкпе аарыгларыга удур хемчеглерни эрттиреринче, «2011-2013 чылдарда Тыва Республикага туберкулезка удур демисел талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» республиканың тускай сорулгалыг программанын бадылаарының дугайында 2011 чылдың август 19-та Тыва Республиканың Чазаның №505 доктаалының күүселдезинче кол кичээнгенин угландырган.

Туберкулезка удур албанның эң кол айтырыгларының бирээзи эмчи кадрларның чедишпезин барымдаалааш, республиканың тускай сорулгалыг программанын бо талазы-биле айтырыг чидиг тургустунуп турар 5 кожууну (Чөөн-Хемчик, Чеди-Хөл, Эрзин, Танды болгаш Сүт-Хөл) эмчи кадрлар-биле четчелээрин көргөн. 2012 чылдың төнчүзүнде планнаттынган кожууннарның дөртүн (Чөөн-Хемчикти, Эрзинни, Тандыны болгаш Чеди-Хөлду) четчелзэн. Бо чылын Сүт-Хөл кожуунга фтизиатр эмчи ажилдай бээр.

Шээр аарыгның 614 таварылгазы бүрүткеттинген, ол дээрге 100 муң чурттакчыга онааштыр 198,4 болуп турары-дыр, 2008 чылдаа-зынга деңгээрге, 59,7 хуу эвээжээн (2008 чылда—491,9). Шээр аарыгдан аарааннарны назы-хар аайы-биле көргүзүрге мындыг: 18-29 харлыглар—71 хуу, 30-39 харлыглар—13,7 хуу, 15—17 харлыглар—9,1 хуу. Ол аарыгны баш удур тодарадыры-биле шилчилел ажилдарын 33468 кижиге аралаштыр чоруткан, 83 аарыг кижини илереткен.

Наркология дузазын дилеп, ол аарыгга алыскан 498 кижиге назынында бир дугаар эмнелгеге келген. Ол аарыгның көргүзүү мындыг: 100 муң чурттакчыга онааштыр 160,9 аарыг кижиге (2008 чылда—162,4 турган). Бүрүткеттинген кижилерниң хөй кезин, мурнуку чылдарда дег, арагадан аараан болгаш ону хөйү-биле ижип чоруур кижилер (75,9 хуу) болган. Нарко-манияга алыскан, ону доктаамал ажылгап чоруур кижилер 23 хуу,

токсикоманиядан когарааннар—0,4 хуу. Наркология албанының мурнады шипитирлеп турар ажил-чорудулгазының бирээзи наркоманиядан аарааннарның эмнедип алырын чедингир болдуары болгаш таапылаарындан чарлырын күззээрни эмнээр болуп. 2012 чылдың сентябрь 1-ден эгелеп Чеди-Хөл кожуунун Элегес суурга наркоман аарыг кижилер эмнээр 15 орунуг салбырны ажыткан.

Чиге аарыгларының тывылганының 549 таварылгазы илереттинген, ол көргүзүг 100 муң чурттакчыга онааштыр 177,5 болуп, 2008 чылдаазынга деңгээрге, 11,8 хуу өскөн (2008 чылда—158,8). Онкология аарыгларының хевирлерин езу-гаар алырга, ижин ыжыктары—14,7 хуу, өкпелер—13,4 хуу, эмгези-ниң—12,7 хуу, уруг савазының—6,5 хуу, хырын дүвүнүң—3,8 хуу, бүү-ректерниң 3,8 хуу болуп турар.

Мээ-медерели баксыраан 332 кижини учетка алган, 100 муң чурттакчыга онааштыр 107,2 болган, 2008 чылдаазынга деңгээрге, 7,7 хуу эвээжээн. 2008 чылда—116,1 турган.

Чурттакчы чонга медицина дузазын чыттырып эмнээр 40 албан черлери көргүзүп турар, оларның 15-жи кожууннарның төп эмнелгелеринде, районнар аразының 2 медицина төвүнде, көдээниң 9 участок эмнелгелеринде (олар КТЭ-лерге хамааржып турар), республиканың 7 болгаш хоорайның 1 эмнелгезинде, 4 диспансерде, Кызыл хоорайның №1 божудулга бажынында болгаш Божудулга төвүнде, 114 амбулатория-поликлиника албан черлеринде, оларның 3 салбырында (олар КТЭ-лерге хамааржып), көдээде 11 эмнелге амбулаторияларында, 93 фельдшер-акушер пунктуларында, 7 бот-тускайлаң амбулатория-поликлиника албан черлеринде, эмчинин дүрген дузазын чедирер 1 станцияда болгаш 16 салбырларда тургустунган.

Республиканың кадык камгалал системасында амбулатория-поликлиника албаны медицина дуза-зын массалык-биле чедирип турар хевир болганындан чугула черни ээлеп турар. Поликлиникаларже дуза дилеп кээп турар кижилерниң саны көвүдзөн, 1 чурттакчыга хамаарыштыр 2011 чылда 9,2 турган болза, 2012 чылда 9,4 четкен.

Чурттакчы чонга халас көргүзүр стационар дузазын 102,9 муң аарыг кижилер алган. Республиканың медицина организациялары дүрген болгаш саадал чок эмчи дузазын чедирери-биле 109,6 муң үнүшкүннерни кылган, амбулатория-поликлиника албан черлеринге келгеннерниң саны 2 млн. 879 муң четкен.

Эмнелге албан черлеринге кижилерни эмнел турарының деңгели чонун 100 кижиге онааштыр 33,8 болуп, 2008 чылдаазынга деңгээрге, 8,9 хуу эвээжээн (2008 чылда—37,1). Хүндүскү стационарларны республиканың бүгү кожууннарында болгаш Кызыл хоорайның поликлиникаларында поликлиника-ларның болгаш амбулаториялар-ның баазында организастан. Медицина организацияларының хүндүскү стационарларында орун саны 2008 чылдаазынга деңгээрге, 44 орунга көвүдзөн болгаш 473 четкен.

Амгы үеде кадык камгалал шугумунда дээди профессионал эмчи эртемниг 1281 специалист, тускай

ортумак медицина эртемниг 4078 специалист ажылдап турар. 10 муң чурттакчыга онааштыр эмчилер-биле хандырылган 41,4 болган. Медицина организацияларын эмчи кадрлар-биле хандыраар сорулга-биле республиканың оолдарын болгаш кыстарын чурттуң 10 дээди өөредилге черлеринче бөлүк чылда-биле чорудуп турар. Хереглелди барымдаалап күрүне чагыын тургузуп турар. 2012 чылда эмчи специалистерни мөөнү-биле белеткээринин чагыына 60 олутту кириген, 90 олутту тускайлаан, нити-биле медицинаның дээди өөредилге черлеринче 111 кижиге (2011 чылда—110 кижиге) кирген.

Шаңнал материалдарын сайгарар талазы-биле комиссия 10 хуралды эрттирген, аңаа 871 шаңнал херектерин көргөн (2011 чылда—849). 6 кижиге Чазак шаңгалыга төлептиг болган. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) Хүндүлел бижинин 49 кижиге алган. Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының хүндүлел бижиктерин 256 ажылдакчыга тывыскан, ол-ла яамының өөрүп четтиришкенин 228 ажылдакчыга чарлаан. «Кадык камгалалдың тергенин» херек демдээн кадык камгалалының 5 ажылдакчызынга тывыскан, Россия Федерациязының Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының хүндүлел бижиги-биле 55 кижиге шаңнаткан.

Тыва Республиканың кадык камгалалының каттышкан бюджеттин күүселдези 2012 чылда 3458,9 млн. рубль, ооң иштинде бюджетти—1264,5 млн. рубль, ыяал-ла медицина камгаладылганын талазы-биле (БМК)—2071,9 млн. рубль, төлевирлиг ачы-дуза талазы-биле—122,5 млн. рубль болган. Кадык камгалалының чарыгдалдары 2008 чылдаазынга деңгээрге, 1,5 катап көвүдзөн азы 1006,5 млн. рубль четкен.

Хамаатыларга халас медицина дузазын чедиреринин 2012 чылда күрүне магадылалының де-вискээр программанын бадылат-тыгган өрттээ 3578,6 млн. рубль, ооң иштинде бюджет талазы-биле 1284,3 млн. рубль, БМК-ның акша-хөрөңгизи 2294,3 млн. рубль болган.

Программаның кол-кол көргүзүлгелери болза, медицина дуза-зының хемчээли, медицина дуза-зын чедиреринин хемчээлиниң бир единицанын өрттээ болгаш Про-грамманың күрүне магадылалының саң-хөө хандырылганын кижиге санынга онааштыр нормативтери болуп.

Чурттакчы чонунун бир кижиге онааштыр санаашкыны-биле ниити көргүзүлгелеринин херек кырында күүселдези дараазында сан-чурагайлар-биле көргүстүнер:

дүрген эмчи дузанын талазы-биле — 0,372 чалалга;

амбулаторлуг-поликлиника ачы-дузазын алыры-биле — 8,350 кижиге барган;

чыдып эмнээрин солуп турар ачы-дуза талазы-биле — 0,589 аарыг кижиге — хонук;

чыдып эмнедиринин ачы-дуза-зы — 4,083 орун-хүн.

2008-2012 чылдарда «Кадык-шыл» мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдин боттанышкынынче 1516,8 млн. рубль, ооң иштинде федералдыг бюджеттен 1226,5 млн. рубль, республика бюджетинден — 290,3 млн. рубль-биле ак-

шаландырган.

2012 чылда ук дөрт аңгы угланышкыны кадык камгалалдыг тургузарына, бирги тарлыг ачы-дузанынче база аарыгларга удур тускайжыттыгган, оон сайзыраңгай технология дузазының чедингирини нарын бедидеринче, эмчи дузазын экижидер-ле чоруткан.

Немелде эм-таң кадык камгалал тандырып турар база төлөвилелдеринин бир Республиканың девискээ аптека албан черлери, 3 организациялары, эм-та бижип турар 544 эмчи-фельшер ук программанын дегинде киржип турар.

Федералдыг даңзыг лиг бөлүктүн хамааты-дылары-биле 2012 чылда муң рубль түнүгө а-рышкын көрдүнгөн 6 2011 чылга деңгээрге, азы 8107,8 муң рубль-ган. Территориалдыг чиигелдегил бөлүктүн а-рын хандыраары-биле бюджетинден 23523,9 ге акша-хөрөңгини көрдүнгөн турда, херек 24523,9 муң рубльге а-рып, 2011 чылга деңгээ-рубль хөйүн (4 хуу ха-лаан).

«2011-2012 чылдар Республиканың кадык камгалалының чарыгдалдарына» программанын азында — чарыгдалдар боттандыраар талазы-биле дар уламчылап турар. программанын хемчээли-биле 1708208,8 оон иштинде ыяал-ла камгаладылганын фондузундан 1421558,0 Тыва Республиканың бюджетинин акша-хөрө-95710,4 муң рубльди ба-ла медицина камгалалдыг фондузундан 262940,4 муң рубльди да-угланышкындарга чарыг-

1) бирги чада — «Кадык камгалал албан черлеринин техниктиг баазанын быжылгап (кадык камгалал албан черлеринин капиталдыг болгаш агар-зин чорудары, медицина рекселдерин садары) — муң рубль;

2) ийиги чада — «Кадык камгалал албан черлеринин ачы-дузазын көргүзүрүн хууда учетту кириери, элге медицина картанын ажылга-аргазы, телемедицина сист-электроннуг документте-дезинин системанын кири-101458,9 муң рубль;

3) үшкү чада — «Медицина ачы-дузазын стандар-кириери, амбулаторлуг дуза-зын чедингирин бот-14 харлыг элээдилерге э-ниң ханын шинчилгелерин-ры база амбулаторлуг дуза-зын чедингирин бот-764486,3 муң рубль.

2013 чылдың январь байдаты-биле БМК федер-фондузундан Тыва Республи-БМК территориалдыг фон-ниитизи-биле 1421558,0 муң акша-хөрөңги, азы бады-

100 хуузу шилчткен, олар-
кадык камгалалының күрү-
болгаш муниципалдыг ал-
челеринин материал-тех-
баазазын быжылгаарына

292,9 муң рубльди;
кадык камгалалында амгы
информация системаларын
— 67218,9 муң рубль-

14 харлыг элээдилерге эм-
ханы шинчилгелерин
база амбулаторлуг
дузазының чедирерин
— 463046,2 муң

медицина организациязы-
37 объекттинин капитал-
септелгезинге ниитизи-би-
5267,0 муң рубльди база 8
организациязының 8
агар септелгезинге
бюджеттен ниитизи-би-
166,70 муң рубльди үндүргөн.
медицина дериг-херек-
салгаш, ол дээш ниитизи-би-
6563,6 муң рубльди төлзөн,
штинде ГЛОНАСС системазы-
122 санныг дериг-херекселге
10 муң рубльди үндүрүп, ГЛО-
улуг аппаратураларын
санитарлыг автотранспортка
диспетчер ажылдың 21 олу-
гускан.

Экинчи хүлээп алышкынын
кадык камгалалына» деп хемчегни
кадык камгалалына 2012 чылда
салдыг сервисче кирип болур
38 медицина албан черлери
Эмчи электронуг бижи-
системазында шупту албан
бүрүткеттинген.

медицина 24 организация-
ниитизи-биле 533179,8
рубльге федералдыг 22 база
салдыг 3 стандартты кириген.
суурларда эмчи ачы-ду-
чедирерин экижидери-
чартылга ажылдарын чору-
турар. ФАП-тарның ажылын
мудар болгаш ам-даа оларны
мудар. 100-тен эвээш чуртта-
кы суурларның көдээ чурт-
тарынга бирги дузаны эң-не
чедирерин чедип алыр со-
биле (ФАП-тар чок черлер-
ажынарда 10 ажыл-агыйны
жан. Бирги дузаны чедирери-
боттары азы бот-боттарынга)
дузга харысалгалыг киж-
тодараткан. Сүт-Хөл ко-
ун Хөр-Тайга биле Бай-Тайга
уну Кара-Хөлде ниити-
ка эмчизинин 2 чаа офизин
ан (2011 чылда — 1).

скайыттыгын, ооң санында
эмчи дузазының шынарын
дери-биле муниципалдар
ның 2 төвүн ажыткан. Шак
төптөрни ажытканы чуртта-
нга тускайыткан медицина
алырын дүргөдеткен бол-
мбулаторлуг албанның ажы-
шынарын экижиткен.
булаторлуг-поликлиника
черлеринин чанында соң-
дып болбас эмчи дузазы-
3 пунктуун ажыдып, аңаа
ажыг кижини (аарыглары
раан хевирже шилчезен аарыг
ер болгаш оон-даа өске) хү-
лган.

нелге организацияларының
деригезин 8,2 хууга көвү-
азы албан черинин база ту-
1 дөрбелчин метр шөлүнгө
рубльди чараан (2011 чылда
22,7). База ол ышкаш фонд
шинин 14,3 хуу улгаттырып,
ге 890681,4 рубльди үндүр-
011 чылда — 779270,6).

дик технологияның эмчи-
алган аарыг кижилеринин
8,1 хуу көвүдзөн (2011 чыл-
548; 2012 — 757).
дернизацияның программа-
эмнелге албан черлеринин

эргижирзэн дериг-херекселдери-
нин чамдызын солаан, республи-
каның 1 дугаар эмнелгези амгы
үениң лапароскоп деп ийи дугаар
аппараты алганы-биле кезишкин-
неринин саны 1,8 катап көвүдзөн,
аарыг кижилеринин эмчиге чыда-
ры 15-20 хууга кызырылган, план
езугаар лапароскоптук кезишкин-
че оочур кызырылган, кезишкин
соонда берге байдалдарның хуузу
эвээжзэн. База ол ышкаш контак-
тылыг литотрипсия талазы-биле
аппаратты база алган, ынчангаш
ооң мурнунда кылбайн турганы
бүүрөктерде даштарны чуура сок-
таар кезишкиннерин кылып эгел-
зэн. Ол аппараттың ачызында
даштарны ап кааптары-биле ажык
кезишкиннеринин саны эвээжзэн,
аарыг кижилеринин эмчиге чыда-
ры 15 хууга кызырылган, кезишкин
соонда салгадаары эвээжзэн. 2
рентген аппаратадан алгаш (шим-
чеп чоруур рентген аппарата база
С-дуга рентген-операция аппара-
ды), эрги аппараттарны солаан. Бо
хонуктарда кезер эмчилер эрги ап-
парат-биле кады 2 рентген-опера-
ция аппаратадан ажыглар турарлар.
Ол 2 дериг-херекселдин ачызында
кезишкин кылырының шагы кы-
зырылган, хары угда диагностика-
ны, эмнээшкннерни база кезиш-
кинни кылып арга тургустунган.

Кезишкин микроскопу-биле
дериттинген. Ол аппарат-биле ооң
мурнунда чорутпайн турган кезиш-
киннер — баш мээзинде болгаш
оорга чүнүнде ыжыктарны ап
кааптарына 8 кезишкинни, хен-
дирбе сөөгүнүн тудушкан черинин
аразында ыжыкты ап кааптарына
микрохирургтук 2 кезишкинни,
гидроцефалиялыг вентрикулопе-
ритонеалдыг быжылгаашкыны,
иштиги улуг артерияда хан турну-
гушкунунга 1 кезишкинни, баш
мээзинин дамырларында 1 кезиш-
кинни чоруткан.

Бо-ла үрели бээр эрги артро-
скоптуң орунунга чаа артроскопту
садып алган. Чүстөред менискэ-
мияга 82 кезишкинни кылган. Чаа
аппарат кезишкиннеринин хевир-
лерин көвүдөткен.

Карактың катарактызын эмнээ-
ринге универсалдыг офтальмоло-
гия системазының (факовитрео)
кезер аппаратадан база алган. Ка-
рак катарактызының факосмуль-
сификациязы деп 2 кезишкинни
кылган.

Отоларингологтук салбырда
лор-комбайнны база салган. Эм-
чинин ажылдаарына таарымчалыг
байдал тургустунган, аарыг киж-
илерге эмчи дузазын алырының
байдалы болгаш шынары экижзэн.
Уруглар поликлиникасында
шимчеп чоруур УЗИ аппаратадан
тургускан болгаш эмчи шинчил-
гезин эртер ужурлуг уругларның
санын көвүдөдир арганы болдур-
ган. (УЗИ аппарата-биле 2011
чылда 1332 уругну, 2012 чылда
8054 уругну шинчзэн). Диагностика
шинчилгезин (УЗИ-ни) эртеринге
манаашкынының хуусаазы кызы-
рылган.

Перинаталдыг төпте бедик тех-
нологиялыг ачы-дузаны ханның
экстракорпоральдыг детоксикация-
зы аппарат-биле, ханның реинфу-
зиязы аппарат-биле калбаа-би-
ле хынап эгелзэни органның
ажыл-чорудулгазына ниити тера-
пияны эгелээр арганы тургускан.

Чаа төрүттүнген берге байдал-
дыг, оларның аразында төрүттү-
нерде дыка бичи деңзилиг болган
чаштарны азырап-хайгаараарын
экижидери-биле ажык реанима-
ция системазын садып тургускан.
Перинаталдыг төпке 2012 чылда
ыңдыг 23 чаш төрүттүнген, олар-
ның 56,7 хуузу камгалаттыгын, ол
дээрже 2010-чылда деңзээрже, 19,1

хуу хөй.

Диагностика чорударда ультра-
звуктук системаны ажыглар эгел-
зэни ижин иштинде чаштың
эр-кызын, ооң органнын бүрүнү-
биле көөр арганы берип, бир эвес
ооң сайзыралында дудуу чүүлдер,
аар аарыглар бар болза, ону эң-не
бичи хуусаада дүжүрүп кааптар
аргалыг апарган. Сайзыралында
дудуу 140 таварылганы 2012 чылда
илереткен.

Республиканың № 3 эмнел-
гезинде «кылымал бүүрек» деп
5 аппарат салдыгын. Хоочураан
бүүрек аарыгы 20 кижиге 2012
чылда гемодиализ аргазы-биле эм-
нээшкнни чоруткан. Бо эмнээш-
кин хоочураан бүүрек аарыг киж-
илеринин чуртталгазының хуусаазын
болгаш шынарын экижидеринге
дөгүмнү берип турар.

Халдавырлыг аарыглар эмнел-
гезинин клиниктиг-диагностика
лабораториязын чаа дериг-херек-
селдер-биле немец дерззининин
түннелинде хан анализтерин чо-
рударының үези, параметрлери 7
минутадан 3 минута чедир, био-
химиктиг анализтеринин 1 шак тур-
ганындан 20 минута кылдыр кызы-
рылган.

Кадык камгалал болгаш соци-
ал хөгжүлдө яамызы чурттакчы
чоннуң кадыкшыл байдалын эки-
жидери-биле ам-даа кылып сорул-
галарны тодараткан. Туберкулез,
сифилис, респираторлуг болгаш
ижинин халдавырлыг аарыглар-
ы-биле, ылангыя уругларның ор-
тузунда, демиселди күштелдирер.
Халдавырлыг эвес аарыгларның,
ооң уржуу-биле инвалид болуп
үнер таварылгаларның база чү-
рек-дамыр аарыгларын эрте
чок болур чоруктуң, кемдээшкн-
нерден база хораннанышкындан,
онкологтук аарыглардан аарыг
чорукту кызыр талазы-биле сал-
дыгын сорулгаларны шиитпирлээ-
рин чедип алыр.

Маңаа халдавырлыг эвес
аарыгларга хамаарышкан каттыш-
кан программаны боттандырып, чү-
рек-дамырның, бронхалдыг астма
болгаш өске-даа халдавырлыг эвес
хоочураан аарыгларлыг киж-
илерге школаларны тургузуп, амы-
дыралдыг кадык овуру-хевирин
калбаа-биле кирип эгелзэни улуг
ужур-дузалыг болганын демдег-
лээр апаар. Медицина ажылдак-
чыларының күш-ажыл төлевири
чүгле өстүрер эвес, ол ышкаш про-
фессионал мергежил деңнелин
бедидип турарын база ажылының
шынары дээш деткимче болур не-
мелделер база чингелделер систе-
мазын боттук ажылгаары чугула.
Медицина ажылдакчылары амыды-
ралдыг кадык овуру-хевиринин про-
филактиказы болгаш ону нептере-
дирин хөгжүдөр дээш, чурттакчы
чоннуң кадыкшылын экижидеринге
база бодунун ажылының түннел-
дерин бедидер дээш экономиктиг
сонуургалдыг болурун чедип алыр.
Кадык камгалалының ажылдакчы-
ларының ажылдаар байдалдары
болгаш нормативтери негелделерге
дүүшкен турар ужурлуг.

Тыва Республиканың кадык
камгалал болгаш социал хөгжүлдө
яамызы медицина организацияла-
рының болгаш оларның ажылдак-
чыларының ажыл-чорудулгазының
шынарын бедидерин үндезинге ал-
гаш, медицина ачы-дузазының шы-
нарын экижидер сорулганы айтып
турар «Тыва Республикада кадык
камгалалының шынарын бедиде-
ринче уланган социал адырда
өскерилгелер» деп регионун хем-
чеглер планын («орук картазын») ба-
дылаарының дугайында Тыва
Республиканың Чазааның Айтыш-
кынын ажылдап кылган.

Спортчу амыдырал

КУШТУГЛЕРНИН КУШТУГЛЕРИ ШУУЛГЕН

Эрткен субботада «Хе-
рел» спорт залына чыыл-
ганнар шыгырт, киж бажы
кизирт болган дизе, хөөредиг
чок. Чүге дээрже хостуг хү-
решке республиканың эң
шыырак мөгелеринин мар-
гылдаазына киржир дээн
мөгелер, оларның хурежирин
көөр дээш келген көрүкчү-
лер ол хире хөй болган.
Тыва Республиканың Баштыңы
— Чазааның Даргазының шаңна-

раа Ооржактың чараш хурежи-
рин көрүкчүлөр магадал көрүп
ордулар. Чодураа база кымга-даа
октаттырбайн, хостуг хурешке
2013 чылда Тыва Республиканың
чемпиону болган.

Эр мөгелеринин аразында күш-
туглеринин күштүглери республика-
ның чемпиону ат дээш тутчур дээш
келгени апрель 6-да «Сүбедей»
спорт комплекзинге Бай-Тайга ко-
жуунун организастап эрттиргени
тыва хурешке шүглүп үнгөн Сайын-

Опан Сат биле Сылдыс Монгуш.

лы дээш хостуг хурешке болгаш
херээжен хурешке Тыва Респуб-
ликаның чемпионадына респуб-
ликаның хоорайларындан бол-
гаш кожууннарындан, Россияның
өске девискээрлеринден Тываның
ат-сурагылыг, күштүг дээн 150 эр
мөгелер, 30 херээжен мөгелер ки-
ришкен. «Хурешти Олимпиадага
камгалап арттыраалыңар!» деп
кыйгырыгың адаа-биле маргыл-
даа эрткен. Чүге дээрже бистин
мөгелеривис хурешке эң шыырак
мөгелеринин санынга кирип, делегей
чергелиг маргылдааларга Россия-
ның спортчу ат-алдарын камгалап
турар болгай. «Хурешти Олимпиа-
дага камгалап арттыраалыңар!»
деп кыйгырыг тыва мөгелерге дорт
хамааржыр. Хостуг хурешке Евро-
паның үш дакпыр чемпиону Опан
Саттын Олимпиадага киржип болу-
рунун дугайында чугаа ажыы-биле
чоруп турар болгай.

Эр-даа, херээжен-даа мөге-
леринин кайызын ол дээр! Хевис
кырынче үнгөн мөге бүрүзү хуреш-
тин бир-ле хевиринге бедик ти-
лелгелерлиг. Чижээлээрже, Дээди
спортчу мергежилдин школазының
мөгези Евгения Чамыян дэо-до ху-
решке Москва хоорайга каш хонук
бурунгаар болуп эрткен Россия
чемпионадына тергидээш, чем-
пион атты чаалап алгаш, Болга-
рияга болуп эртер кадыы кошкак
уругларның аразына Олимпиада-
га дэо-до хуреш маргылдаазына
киржир дээш белеткенип эгелзэн.
Бо маргылдаа база Евгенияга ол
белеткелдин бир кезээ дизе, час-
тырыг чок. Бодунун деңзизинде хе-
рээжен мөгелерге кымга-даа окта-
тырбайн, Жения 2013 чылда Тыва
Республиканың чемпиону деп атты
бүзүрелдин-биле чаалап алгаш,
тиилелгенин эң бедик чадазынче
үнгөн. Евгения Чамыянның күштүг
удурланыкчызы, бо маргылдаага
ооң-биле ачыр-дачыр тудушкаш,
ийиги черни төлөтпн-биле ээлзэн
Ольга Сандый сумо хурешке Рос-
сия чемпионаттарына шаңналдыг
черлерни каш-даа катап чаалап
алган.

Херээжен мөгелеринин аразы-
дан бо маргылдаага Олимпийжи
курлавыр училищезинин мөгези,
Барыын-Хемчик чурттуг Чоду-

Белек Түлүштүн, республиканың
шыырак мөгелеринин бирээзи Ай-
демир Монгуштун, хостуг хурешке
Европаның үш дакпыр чемпиону
Опан Саттын хевис кырынче үнүп
келгенинден-не илдең.

Делегей чергелиг турнирлер-
нин каш удаа тиилекчизи, Улустар
аразында чергелиг спорт мастери
Омак Сүрүн 60 килограмм деңзи-
лиг мөгелеринин аразына чемпион-
нааш, бо маргылдаада кошкак мөге
чок-тур, оларны октаары дыка-ла
берге-дир деп чугаалап турду.

Европаның үш дакпыр чемпио-
ну Опан Саттын бо маргылдаалар-
га канчаар хурежирин көрүкчүлөр-
даа, маргылдааның киржикчилери
мөгелер-даа сонугалп турганы
чугаажок. Омак Сүрүннүн бо мар-
гылдаада кошкак мөге чок дээни-
ле чөп. Опан Саттын удурланыкчы-
лары шупту ооң-биле деңге тутчур
эрлер болду. 2013 чылда Тыва
Республиканың чемпиону ат дээш
Опан Сат биле аныяк мөгелеринин
аразында Россия чемпиону Сыл-
дыс Монгуш сегиржип алганнар.
Бир эвес хөөредир чүве болза,
карак шимеш аразында хаккаш
октаар, чай аразында чая тудар,
хартыганың капшагайы, ээринин
шүүргедели-биле хурежир эрлер
чорду. Күш-даа, эрес-капшагай-
даа, арга-хорга-даа талазы-биле
бирээзи өскезинге белен алзыптар
хире эвес. Олар ийи ачыр-дачыр
тутчуп тургаш, Опан Сат сан-биле
ойнап алгаш, 66 килограмм дең-
зилиг мөгелер аразына 2013 чыл-
да Тыва Республиканың чемпиону
болган. Оон аңгыда 2013 чылда
Тыва Республиканың чемпионады-
ның эң эки мөгези деп шаңналды
база Опан Сатка тывыскан.

Хостуг хурешке 2013 чылда
Тыва Республиканың чемпионнары
Опан Сат, Айдемир Монгуш, Са-
йын-Белек Түлүш дээш, элзэн каш
мөгелер боттарының шаңчал сер-
тификаттарының акшаларын өскүс
болгаш ада-незинин азыралы чок
арткан уругларның школа-интер-
надында болгаш спортчу сегиржип
алышкынар школазынче шилчи-
дер деп шиитпирни хүлээп алгаш,
ону көрүкчүлөр мурнунга чарлаан.

Шаңгыр-оол: МОНГУШ.

Авторнун тырттырган чуруу.

МӨГЕЙИГ

Тыва хөөмейниң улуг өгбери, бедик дуржулгалыг шылгараңгай мастери, эң-не бедик мергежилдин күүседикчизи болгаш Тываның улустун хөөмейжизи **Хунаштаар-оол Сүрүн-оолович ООРЖАКТЫН** 80 харлаанын тураскааткан республика чергелиг «Сыгыт-хөөмей Сүт-ле-Хөлде» деп хөөмей-сыгыт мөөрейинге киришкен чаңгыс чер-чурттугларынга, хүндүлүг культура ажылдакчыларынга, мөөрейин эрттирчикчileri база киржикчилеринге Тыва культураның төөгүлүг, эртинелиг, үнелиг ховар байлаанга кириштирген үлүү дээш четтиргенивисти илередип тур мен.

База мындыг байырлалды эрттирээлиңер деп санал баштай кириген улуг даайым Кирилл Санчьевич биле күүйүм Херел Кыспаевна Ооржактарга черге чедир мөгейип олур мен.

Бүгү-ле өгбелеримге, аймаамга, дунмаларым база төрелдеримге, ажы-төлүмге ак орукту, буян-чолду, өөрүшкү-маңнайны, чедишкенин курайладым.

Ооржак Хунаштаар-оолович БАЙЫР-ООЛ,
хөөмейжиниң оглу.

Извещение

В отдел по управлению муниципальным имуществом и земельным отношениям Администрации Тес-Хемского кожууна поступило заявление от гражданки Российской Федерации **Хертек Анжела Романовны** о предоставлении земельного участка в аренду сроком на 5 лет из земель населенных пунктов, с разрешенным использованием для индивидуальной жилой застройки с кадастровым номером: 17:12:0601043:141, общей площадью 1000 кв.м., расположенного по адресу: Республика Тыва, Тес-Хемский район, с. Самагалтай, ул. Самдан, дом 4.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данного извещения отделом по управлению муниципальным имуществом и земельным отношениям администрации Тес-Хемского кожууна принимаются письменные заявления и возражения по данному заявлению.

Ведущий специалист отдела по управлению муниципальным имуществом и земельным отношениям администрации Тес-Хемского кожууна А. КАЗЫРЫК.

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданина **Адыг-оол Орлана Киим-ооловича** о предоставлении в аренду земельного участка из земель сельскохозяйственного назначения, для ведения крестьянского (фермерского) хозяйства, с общей площадью 300000,00 кв.м., расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский район в районе урочище Кара-Суг аксы.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Комсомольская, д.19, каб. № 222.

Вр. и.о. главного специалиста отдела экономического развития и земельно-имущественным отношениям администрации А.М. ОНДАР.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттыг харыысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Кызыл хоорай Энергетиктер мкр, 13-те 4 каът тууйбу бажың. Бажың ажыглалга дужааттыг.

«Ажаалга банкызы» ААН таварыштыр ипотекага ап болур.

Каш базым черде быжыг гаражтар бар.

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр.

Объектиниң ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каъттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каът тууйбу бажың	3	97,80	11,50	2,3

Ол бажыңдан квартиралар садып алырының талазы-биле дараазында телефоннарже долгаар:
тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-547-30-60, 8-905-920-41-01.

Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

Чарлалдар

2013 чылда экономиктиг ажыл-чорудулганың кол хевирин бадыткаарының хуусаазы апрель 15-те төнөриниң дугайында РФ-тиң Социал камгалап фондузунун Тыва Республика талазы-биле салбыры дыңнадып тур.

Экономиктиг ажыл-чорудулганың кол хевирин доктааткан хуусаада камгалакчы бадыткаваан таварылгада оң ажыл-чорудулгазын бүдүрүлгеге онзал-ондактыг таварылгалардан болгаш профессионал аарыглардан ыяалла социал камгалалын профессионал айыылдың эң бедик чергезинге деңнеп каап болур.

Тайылбырны Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 104 «А», №16 кабинетке, 2-10-15 дугаарлыг телефон дамчыштыр ап болур.

«СЫЛДЫСТАРЫМ СЫМЫРАНЫ»

Апрель 14-те «Тыва үндезин культура төвүгө» Тыва календарының автору, психолог-чурагыч **Алексей ТЭВЕК** төртүтүнген хүнүгө база каты Сат Манчаккайга тураскааткан «Сылдыстарым сымыраны» деп чогаадыкчы кезээинче эш-өөрүн, чаңгысклассчыларын, дөргүл-төрелин чалап тур.

Тел.: 8-923-382-5337

АЧЫ-БУЯН МАРАФОНУ

Апрель 18-те 12.00 шакта Бай-Тайганың Шуй сумузунга «Дунгар Егил Лин» хүрээзиниң дуганын тудары-биле ачы-буян марафонунче чаңгыс чер-чурттугларывысты, чонувусту чаладывыс.

Оргкомитет:
т. 8-962-062-37-21

Сбербанкының
агар саны:

40817810265000042238/53

Байыр чедириши

Хөй чылдарда Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл кожууннарны хоорайның шериг комиссариатында үре-түнелдиг, шажылдап чоруур бистин эштеривиске: **Чечена Николаевна Көшкен-ооловна ТЕРГИИНГЕ, Чечена Павловна КУУ Анай-ооловна ОНДАРГА** профессионал байырлалы-б чедиришаан, моон-даа соңгаар арат-чонунга эки бараанын сүмелеп, хууда амыдырал-чуртталгазынга улуг аас-кадыкшылды сеткиливис ханызындан күзедивис.

АЧАМГА МӨГЕЙИГ

Амыдырал-чуртталганың	Чагып чораан чазы
Ачы-буян, авыралын биске	Ажы-төлден салгал
Көвей санныг ажы-төлдү	Карактарың көрүж
Хайыралдыг ачавыска мөгөөр бис.	Кезээ шагда чүрээ
Оожум-топтуг, бодамчалыг	Чуртталгага ынакш
Оолдарың, уругларың дөзеп алган.	Чоорган болган тө
Чонувустуң аразында	Таваан салган оран
Чоргаар, хостуг, төлөптүг бооп	Депшилгениң одаа
Аяс, бүргег, өөрүшкүлүг,	Дириг чораан аажы
Амыдырал кандыг оруун	Дүүнүгү дег сактып
Авай деп сөс адап көрбээн	Дыка-ла хөй өөрүс
Авазы бооп, ачазы бооп	Тураскаадып, бара
Ынча көвей ажы-төлдүн	Өртемчейиниң үүлөз
Ырак-даа бол, чоок-даа бол,	Өскерттиптер харык
Айтырыглар ууттунмас	Ачам сени эки сакт
Шуптузунга харыы сөстү	Ажы-төлүң артып к
А	А

Ак-Чыраа суур.

Айюранга дузалажыылың

7 харлыг Айюран

Айюранга дузалажыылың чылда аденолейкодичи диагносту салган. Ооң эинде доктаамал өзүп тур болганын эмчилер тодарат делегейде эң-не ховар аразында ийи дугаар Бо аарыгдан эмнээр эм болгаш ооң өртээ аажок Кызылдың №14 ортума өөренип тургаш, бо аарыгның уржуундан соксадыр ужурга таварырааны көөрү баксыраа кулаа дыңналас, аксындан чараазы төктүп турар, чуга багай апарган. Мээде ыжыктың дүрген өзүп, аарыгның берге байдалды тургузуп турар.

Айюран ийи угбазы болгаш авазы-биле бажың хөле олурарлар. Авазы-бот-ие, ооң ажылдап алган акшазы хөлезининче үнер. Айюранга төрүмелинден инвалид деп бо чылын берген. Чоокта чаа февраль айда оол авазы хоорайга эмчи хыналдазын эрткен. Ам Айюранга Москва эртем-шинчилел институтунга кезишкенин чорудар. Оолду а көдүрүп, ажаап албас болганда, оларның-биле кырган-авазы кадалы берге бичии кижиле поездиге чорууру аажок олор Томск чорааш, көрген. Ам Москва чоруурда орук эм-таң садарынче, аңаа баргаш, кырган-аваның чурт дээш, чарыгдалдар аажок хөй.

Айюранга акша-төгөрик чыыры-биле апрель 10-да **У дылга бажыңыңа кезээкинниң 6 шакта «Амыдыра»** деп ачы-дуза марафон-концертче республиканың бүгү чо бис. Эриг баарлыг чонувусту, хуу сайгарлыкчыларны, албция черлерин бичии Айюранга дуза кадарынче кыйгырд

Харылзажыр телефоннары, марафон эрттирчикчигаары: 8(39422) 2-10-14; 2-37-21; 8-913-356-07-40. Кыр 8-923-269-60-04; авазының 8-923-269-57-99.

Акша шилчидер агар сан: 408178105757100092 40817810665001005544/54 Сбербанк.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

кол редактор—2-01-35, хүлээп алышкын өрээли — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдиз—2-18-10, культура, өөредилге, көдээ ажыл-агый килдизи — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, реклама килдизи — 8-923-383-78-88, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77, тел/факс (394-22) 2-17-94.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.

Тираж 7953. Чагыг 42. Номериң парлагалже дужааганы: график

езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000000 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг комму адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республ биле эргелге «Шын» солунну **2012 чылдың декабрь 3-те** бүртүктээ. Х дугаары — **ПИ № ТУ17-00068.** Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары туружу-биле дүшпейн барып болур. Айыттыганы саннары болгаш өске-даа дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.